

VILNIAUS UNIVERSITETAS

**Ilona MICKIENĖ
Lina BAČIŪNAITĖ-LUŽINIENĖ**

ONOMASTIKOS IŽVALGOS

Mokomoji metodinė knyga

Vilnius, 2013

**VILNIAUS UNIVERSITETO
KAUNO HUMANITARINIS FAKULTETAS**

**Ilona MICKIENĖ
Lina BAČIŪNAITĖ-LUŽINIENĖ**

ONOMASTIKOS ĮŽVALGOS

Mokomoji metodinė knyga

Vilnius, 2013

Aprobuota:

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Taryba
(2013-03-20, protokolo Nr. 7)

Recenzavo:

doc. dr. Nijolė Talunytė (Vytauto Didžiojo universitetas)

doc. dr. Albertas Ružė (Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas)

dr. Renata Endzelytė (Vytauto Didžiojo universitetas)

© Ilona Mickienė, 2013

© Lina Bačiūnaitė-Lužinienė, 2013

© VU, 2013

ISBN 978-609-459-197-6

Turinys

Pratarmė.....	5
Įvadas	6
1. Onomastikos objektas	8
2. Onomastikos istorija.....	12
3. Lietuvių onomastinės medžiagos tyrinėjimas.....	14
4. Tikrinių vardų klasifikacija.....	18
5. Onomastikos grupės.....	23
6. Lietuvių vardyno raida.....	28
7. Onimų norminimo aspektas.....	39
Žodynėlis.....	43
Literatūra.....	44

.

Pratarmė

Svarbiausias mokomosios knygelės tikslas – pristatyti skaitytojui tikrinius žodžius, aptarti pagrindinius terminus, supažindinti su žymiaisiais tyrėjais ir jų darbais. Čia pateikiamos tik pradinės žinios apie Lietuvos vietovardžius ir asmenvardžius, kuriuos turėtume laikyti didžiausiu ne tik kalbos, bet ir visos lietuvių tautos turtu.

Autorės tikisi, kad skaitytojai susidomės mokomojoje knygoje aprašomais dalykais ir toliau plės savo akiratį, gilindamiesi į dar jau atrastus ir aptartus onomastikos dalykus. Gal susidomėjimas peraugs į norą patiems rinkti, užrašinėti ir tirti savo gimtojo krašto vardyną?

Už vertingas pastabas, pagalbą bei patarimus autorės dėkingos dr. Renatai Endzelytei, doc. dr. Nijolei Taluntytei, doc. dr. Albertui Ružei. Už diskusijas, pastebėjimus, teksto tobulinimą – VU KHF Lietuvių kalbotyros magistrantėms (LKM 1).

Įvadas

Mes galime pažinti savo senelius ir prosenelius, bet tik įsivaizdavę ankstesnių dešimties ar dvidešimties kartų genealoginę medį, suvoksime, kad kiekviename iš mūsų slypi šimtų ar tūkstančių žmonių perduoti bruožai. Todėl neturėtume stebėtis aptikę vidinių „aš“ įvairovę – tai mūsų šeimos istorijos.

Reiko Uchida

Kiekvieno mokslo istorija turi savo proistorę, kurios tikrojo mokslo atstovai dažnai nenori prisiminti: menkas džiaugsmas chemikams, kai juos lygina su viduramžių filosofinio akmens ieškotojais, lygiai kaip nepatinka chirurgams, kai jų profesija siejama su barzdaskučių menu.

Turi tokią proistorę ir Lietuvos toponimika. Gydytojas, lietuvių rašytojas Vincas Pietaris, keliaudamas į pirmąją savo paskyrimo vietą – tolimą Rusijos užkampį Demjanską, iš jį gabenančio vežėjo išgirdęs Šlyno ežero pavadinimą susimąstė, iš kur toks lietuviškas žodis galėjęs į šias vietas užklysti. Šis atsitiktinumas paskatino jauną gydytoją susidomėti vietovardžiais ir sukurti apie Lietuvos ribas teoriją, kuria mažai kas tikėjo ir kurią kalbininkai kaip gražų pasakojimą paminėdavo savo darbuose.

Į paskyrimo vietą Bulgarijoje važiavo ir kitas jaunas gydytojas – V. Pietario draugas Jonas Basanavičius. Jis akių negalėjo atitraukti nuo Karpatų kalnų. Jau tada J. Basanavičiui kilo mintis, kad Karpatų pavadinimas lietuviškos kilmės. Pamažu gimė garsioji jo teorija apie trakiškąją lietuvių kilmę, iš kurios daugelis šaipėsi, tik vienas kitas jai pritarė, tačiau kurioje ir po daugelio metų tiek bulgarų, tiek rusų, tiek ir lietuvių mokslininkai randa daug racionalumo.

Skirtingomis epochomis įvairių tautų žmonės skirtingus daiktus individualizavo, t. y. suteikdavo jiems individualius vardus. Kad hipotetiniai dalykai, kurie ignoruojami šiuolaikinės civilizacijos, sėkmingai egzistavo, įrodo, jog senovėje žmonės pasaulį pažino per jutiminio suvokimo prizmę. Tas suvokimas buvo pateikiamas paprastos bendrosios leksikos žodžiais. Logiškai paaiškinti, kodėl taip, o ne kitaip, žmonės nemokėjo. Taigi išgalvotiems, nerealiems daiktams, kad jie realiai egzistuotų ir kažką reikštų, ir buvo

suteiktas vardas: tiek bendrinis, kaip apibendrinantis daiktus, tiek ir tikrinis, kaip juos individualizuojantis. Todėl galima teigti, kad *skaitant* toponiminį pasaulio tekstą, taip pat skaitoma žmonių kultūra, atpažįstami, išprasminami įvairūs žmogaus kaip kultūros objekto bruožai, kurie lėmė įvardijimą.

1. Onomastikos objektas

Pagrindinis tikrovės kategorizacijos kalboje instrumentas ir kartu rezultatas yra žodis. Norėdami ką nors išskirti tikrovės kontinuume ar negriežtų ribų daiktų ir reiškinių sferose, tą daiktą ar reiškinį (tiksliau – jų klasę) pavadiname žodžiu, kartais žodžių junginiu, o vėliau to žodžio reikšmė tampa tam tikra tikrovės segmento projekcija mūsų sąmonėje, supratimu, interpretacija (Gudavičius A. Etnolingvistika. Šiauliai, 2000. P. 78).

Bendriniai žodžiai pavadinami skirtingą daiktą ar reiškinį, taip pat yra apibendrinti tikrovės dalykų pavadinimai. Jie konotuoja esminius pavadinamų daiktų požymius, ir jų ryšys su pavadinamais dalykais išryškėja tik per sąvoką, pvz., sąvokas išreiškiantys žodžiai *stalas, namas, medis* ir kiti sukelia žmonių daiktų asociacijas, žmogus, juos išgirdęs, sąmonėje fiksuoja diferencinius žodžiais pavadinamų objektų požymius (Jakaitienė E. Lietuvių kalbos leksikologija. Vilnius, 1980. P. 86).

Tačiau kalbos leksinėje sistemoje yra tokių žodžių arba žodžių junginių, *tik įvardijančių atskirus objektus, bet nenurodančių jų ypatybių* (Lietuvių kalbos enciklopedija. V., 1999. P. 144). Tai tikriniai žodžiai, vardai arba onimai, pvz., *Lietuva, Nemunas, Paulius* ir t. t. Onimų visuma vadinama onimija, arba vardynu. Kalbotyros disciplina, tyrinėjanti onimų istorijos, raidos, struktūros, funkcionavimo dėsningumus, vadinama onomastika.

Onomastika paprastai laikoma lingvistine disciplina, nes kiekvienas tikrinis žodis visų pirma yra žodis, kurio raidą ir funkcijas lemia kalbos dėsniai. Tačiau onomastikos objektas ypatingas tuo, kad būdamas iš esmės lingvistinis, turi ir kitokių komponentų: istorinių, geografinių, socialinių ir t. t. Kitaip sakant, žodžių atsiradimas, raida žymiai daugiau negu bendrinių, yra lemiamą įvairių ekstralingvistinių faktorių (Jakaitienė E. Lietuvių kalbos leksikologija. Vilnius, 1982. P. 86). Todėl onomastika išsėina iš lingvistikos rėmų ir yra autonomiška disciplina (Superanskaja A. V. Obščaja teorija imena sobstvenogo. Moskva, 1973. P. 11). Tačiau vis dėlto tikriniai žodžiai yra tyrinėjami lingvistiniais metodais, o ekstralingvistinė jų analizė tik papildo kalbinę, padeda lingvistui suvokti tikriniais žodžiais vadinamų objektų specifiką ir tą tradiciją, kuri susijusi su jų pavadinimu (Jakaitienė E. Lietuvių kalbos leksikologija. Vilnius, 1982. P. 86).

Bendrinių ir tikrinių žodžių sąveika. Vardus gauna tikrovės objektai, jau turintys bendrinį pavadinimą. Taigi tikrinis žodis yra antrinis pavadinimas, o jo funkcija – papildyti ar patikslinti bendrinį žodį. Tačiau kalboje vyksta nuolatinė bendrinių ir tikrinių žodžių sąveika: bendriniai žodžiai virsta tikriniais arba tampa tikrinių žodžių darybos pamatu, o tikriniai tampa bendriniais.

Tikrinis žodis virsta bendriniu tada, kai išblanksta juo pavadinamo objekto konkretumas, kai prasiplečia jo vartojimo sfera ir suabstraktėja jo semantinis turinys. Tikrinis žodis, prieš virsdamas bendriniu, dažniausiai būna plačiai žinomo denotato pavadinimas. Pavyzdžiui, lietuvių *karalius*, bulgarų *kral* ir kiti yra atsiradę iš žymaus imperatoriaus *Karolio Didžiojo* vardo. Dažnai bendriniai žodžiai atsiranda metonimijos keliu, kai išradėjo vardu pavadinamas išradimas, pvz., *amperas* „srovės stiprumo vienetas“, *maksimas* „toks kulkosvaidis“ ir t. t. Kartais tikriniai žodžiai perkeliama įvairiems objektams pavadinti ir tampa bendrinių žodžių darybos pamatu be jokio ryškesnio semantinio ryšio, pvz., naktį žibantys vabaliukai vadinami jonvabaliais, daugiametė geltonais žiedais pievų gėlė – jonažolė ir t. t.

Bendrinis žodis gali virsti tikriniu, kai jo vartojimo sfera labai susiaurėja, o semantinis turinys darosi labai konkretus ir apibrėžtas, pavyzdžiui: pavardės *Dailidė, Juodis, Vaitas*, vietovardžiai *Kapeliai, Pagiriai* ir t. t. Dažnai bendriniai žodžiai sąmoningai perkeliama individualiems objektams pavadinti, pavyzdžiui: žmonių pavardės *Strazdas, Vilkas*, vardai *Rasa, Rožė*, ežerų vardai *Žirnis, Balandis, Sala*. Dėl bendrinio žodžio semantinio turinio konkretėjimo *tikriniai žodžiai negali išreikšti sąvokos. Kiekviena sąvoka abstrahuoja, apibendrina, ji susijusi su daiktų klase, o tikrinis žodis žymi tik vieną objektą ar asmenį, susijęs tik su vienu tuo daiktu arba asmeniu ir dėl to nieko neapibendrina ir neabstrahuoja. Bendrinio žodžio virsmo tikriniu momentas yra tas momentas, kai žodis konotuoja daugiausia požymių. Tačiau šis momentas kartu yra turtingo semantinio turinio nykimo pradžia* (Vanagas A. Lietuvos TSR hidronimų daryba. Vilnius, 1970. P. 19). *Virtęs tikriniu, žodis tartum sustingsta, apmiršta jo semantikos raida, jo pirminė prasmė kalbantiesiems pasidaro visiškai nesvarbi; greitai jis ima skirtis iš kalbos kaip sustabarėjęs, jokio semantinio turinio nebeturintis simbolis, kalboje atlieka tik nominatyvinę funkciją* (Reformatskis A. R. Kalbotyros įvadas. Vilnius, 1963. P. 40). Pavyzdžiui, *vietų vardai greit sterilizuojami, atpalaiduojami nuo jų pirminės reikšmės, jų semantinis gyvenimas baigiasi su jų susidarymu. Bendrinis žodis reiškia, žymi kokį nors aplinkos daiktą ar reiškinį, o tikrinis tik įvardija, pavadina jį. Tikriniai žodžiai iš kitų tarpo išsiskiria ne tik semantiniu sustingimu, bet ir formaliai* (Vanagas A. Lietuvos TSR hidronimų daryba. Vilnius, 1970. P. 19–20).

Tikrinių žodžių ir bendrinių žodžių skirtumai:

- 1) Tikriniai žodžiai nereiškia sąvokos, nes, įvardydami tikrovės objektą, nekonotuoja jo diferencinių požymių.
- 2) Tikriniai žodžiai pavadina individualų tikrovės objektą, o ne kartu ir individualų objektą, ir tų objektų klasę, kaip bendriniai žodžiai. Vadinasi, bendriniai žodžiai apibendrina, o tikriniai individualizuoja. Tikrinių žodžių individualizacija nėra vienodo

laipsnio: yra žodžių, įvardijančių tik vieną objektą (pavyzdžiui: *rašytojas Vaižgantas, Respublikos sostinė Vilnius* ir t. t.), ir yra žodžių, pavadinančių grupę objektų (pavyzdžiui: visi tos pačios šeimos nariai ir tos pat pavardės turėtojai *Kazlauskai, Petraičiai* ir t. t.).

Šie pagrindiniai bendrinių ir tikrinių žodžių skirtumai lemia ir skirtingą jų reikšmių pobūdį. Tikrinio žodžio reikšmė yra jo santykis su reiškiamu konkrečiu dalyku: asmeniu, geografiniu objektu, meno kūriniumi ir pan. Vadinasi, tam, kad būtų suprasta tikrinio žodžio esmė, reikia nustatyti, kas tuo vardu pavadintas, su kokia sąvoka pavadintas objektas susijęs. Dėl to greta tikrinio žodžio dažnai pasakomas ir bendrinis, pvz., *kalbininkas Būga, ežeras Tauragnas* ir t. t. Jei šalia vardo nėra bendrinio žodžio, jo ryšys su konkrečiu daiktu, t. y. jo reikšmė, turi paaiškėti iš konteksto. Jei tikrinis žodis – vienintelis objekto pavadinimas, jis iš karto nurodo pavadinamą dalyką, ir jo reikšmė pakankamai aiški be bendrinio žodžio, pavyzdžiui: *Europa, Prancūzija* ir t. t. Taigi suvokti tikrinio žodžio reikšmę reiškia suvokti jo ryšį su konkrečiu tikrovės dalyku, o suvokti bendrinio žodžio reikšmę reiškia suvokti jo ryšį su sąvoka, kaip esminiu to dalyko atspindžiu žmogaus sąmonėje.

Yra smulkesnių bendrinių ir tikrinių žodžių skirtumų.

Tikriniai lengviau negu bendriniai pereina iš vienos kalbos į kitą, todėl tikriniai žodžiai paprastai neverčiami į kitą kalbą.

Tikriniais gali eiti ne tik atskiri žodžiai, bet ir žodžių junginiai, frazės, pavyzdžiui: asmenvardžiai *Palangos Juzė, Raseinių Magdė*, ežerų vardai *Didysai Mėlynis, Babtų ežeras* ir t. t.

Tikriniais žodžiais paprastai eina tik daiktavardžiai ir retkarčiais sudaiktavardėje būdvardžiai ar daiktavardiniai junginiai.

Iš tikrinių žodžių negali būti daromi veiksmažodžiai irrieveiksmiai, palyginti nedažnai daromi bendriniai daiktavardžiai ir būdvardžiai, pavyzdžiui: *vilnietis, vilniškis, jauniškė rašyba* ir t. t.

Tikrinių ir bendrinių žodžių skirtumo arba tikrinių žodžių vietos tarp kitų žodžių „lingvistinės pozicijos“ problema iškilo jau seniai. Kalbininkai, logikai, filosofai intensyviai svarsto šią problemą ir iki šiol nesutaria. Daugybę nuomonių šiuo klausimu galima suskirstyti į dvi grupes.

Vieni mano, kad tikriniai žodžiai mažai arba visai nesiskiria nuo bendrinių, kad tikriniai, kaip ir bendriniai žodžiai, turi leksinę reikšmę, išreiškia sąvokas, konotuoja įvairius pavadinamųjų daiktų požymius ir kt. *Kadangi kalbos pasaulėvaizdis ir pasaulėjauta*

yra žmogaus santykio su išoriniu pasauliu atspindys, todėl išskyrimas iš kitų daiktų klasės vieno atstovo (žmogaus iš visų žmonių, šuns iš kitų šunų, kalvos iš visų kitų kalvų ir t. t.), kuri išskiria vardas, paprastai nebūna mechaniškas – kaip etiketės priklijavimas. Tikrinis vardas, bent jau per nominaciją, būna motyvuotas, vėliau motyvas gali išblukti ir nebebūti suvokiamas. Taip ir yra atsitikę su daugybe žmonių, upių, kalnų, miestų, šalių pavadinimų. Tačiau labai dažnai tikrinio vardo vidinė forma yra visai aiški ir rodo, kodėl tas daiktas buvo taip pavadintas, t. y. nurodo tam tikrą paties daikto požymį. Tikrinio vardo motyvacinis požymis yra svarbus dalykas, aiškinantis tautos pasaulio sampratą. Pavyzdžiui, tiurkų kalbose gausu „spalvinių“ toponimų. Tai paaiškinama tuo, kad klajoklių gentys vizualiai suvokia tikrovę, aplinką ir geografinius objektus. Pavyzdžiui, visą spalvą nusakantys būdvardžiai (išskyrus kara „juodas“) kazachų geografinėje leksikoje vartojami ganyklų pavadinimuose (Gudavičius A. Etnolingvistika. Šiauliai, 2000. P. 104–105).

Pirmąją nuomonę palaikantys vieni iš mokslininkų teigė, kad pagal reikšmę tikriniai žodžiai yra bendrosios sąvokos, į kurių apimtį įeina kitos sąvokos ir vaizdiniai (Vanagas A. Lietuvos TSR hidronimų daryba. Vilnius, 1970. P. 14). Pavyzdžiui, J. Kurilovičius rašė: Kadangi tikriniai vardai turi semantinį turinį, todėl jie turi ir reikšmę (Vanagas A. Lietuvos TSR hidronimų daryba. Vilnius, 1970. P. 15).

Antrieji teigia, kad tarp tikrinių ir bendrinių žodžių esąs esminis skirtumas, nes tikriniai žodžiai, svarbiausia, nereiškia sąvokos. Tikriniai žodžiai – tai gramatiškai apiforminti ženklai, tiksliau, ženklų atmainos – simboliai (Vanagas A. Lietuvos TSR hidronimų daryba. Vilnius, 1970. P. 16–17). Šios nuomonės šalininkai įrodinėja, kad tikriniai žodžiai neturi leksinės reikšmės ir nekonotuoja jokių požymių (Vanagas A. Lietuvos TSR hidronimų daryba. Vilnius, 1970. P. 13–14). Šį požiūrį palaiko ir lietuvių kalbininkė E. Jakaitienė.

Taigi šis nuomonių skirtumas yra senas ir principinis. Todėl net ir senieji graikų filosofai įvairias nuomones įdėmiai svarstydavo bei nagrinėdavo. Skirtumas tik tas, kad garsieji mąstytojai remdavosi ne knygine, o sava išmintimi bei protu: *Taigi, Kratilai, gal šitai ir yra, o gal ir ne. Tad reikia vyriškai bei įdėmiai svarstyti ir nieko lengvai nepriimti, nes esi dar jaunas ir dar turi laiko, o išnagrinėjęs, jei rasi, pasidalyk ir su manimi* (Kratilas. Vilnius, 1966).

Klausimai ir užduotys

1. Kas yra onimas, onimija, onomastika?
2. Kuo panašūs ir kuo skiriasi tikriniai ir bendriniai žodžiai?
3. Pateikite po keletą pavyzdžių, kaip tikriniai vardai tampa bendriniais žodžiais, ir atvirkščiai – kaip bendriniai žodžiai virsta tikriniais.

2. Onomastikos istorija

Onomastikos užuomazgų atsirado antikoje. Viduriniais amžiais ir renesanso laikais daug aiškinti bibliniai ir šventųjų vardai, buvo sudarinėjami onomastikonai, t. y. žodynai, aiškinantys tikrinius, daugiausia biblinius, žmonių vardus (didžiausias onomastikonas – 6 tomų „Biblia Regia“ – išleistas 1569–1572 m. Briuselyje).

Kaip kalbinė šaka onomastika susiformavo XIX a. pirmojoje pusėje, įsigalėjus kalbotyroje lyginamajam istoriniam metodui. Pradėta sistemingai rinkti įvairių kalbų vietovardžius ir asmenvardžius, sudarinėti jų etimologinius žodynus. XIX a. pb. – XX a. pr. tikrinių vardų tyrinėjimų paskelbta Rusijoje (A. Kočiubinskis, A. Pogodinas, A. Sobolevskis, A. Šachmatovas). XX a. antrajame dešimtmetyje pradėti onomastikos tyrimai tarptautiniu mastu. 1925 m. Miunchene įkurtas tarptautinis žurnalas. 1930 m. Paryžiuje įvyko I tarptautinis onomastikos kongresas (nuo 1947 m. jis rengiamas kas treji metai). 1949 m. Levene (Belgija) įkurtas tarptautinis onomastikos centras, kuris nuo 1950 m. leidžia informacinį leidinį „*Onoma*“ (nuo 1964 m. šiame leidinyje reguliariai skelbiama ir lietuvių onomastikos bibliografija).

Lietuvoje tikriniai žodžiai atsirado įvairiu laiku. Kai kurių jų amžius daugiau ar mažiau aiškus, patvirtintas istorinių įvykių ir šaltinių. Pavyzdžiui, krikščioniškieji vardai į lietuvių kalbą atėjo kartu su krikščionybės įvedimu (XIV a. pb. – XV a. pr.). Kiek vėliau, daugiausia XVI – XVII a., susiformavo lietuvių pavardės. Nauji žmonių vardai, kaip ir kiti tikriniai žodžiai, kuriami ir šiomis dienomis. Yra daug tikrinių žodžių, atsiradusių žiliausioje senovėje, kurių amžių galima nustatyti tik apytiksliai. Antai, nemaža oikonimų bei vandenvardžių, kurie vartojami šių dienų Lietuvoje, pasitaiko jau XIII a. ar dar ankstesniuose istoriniuose šaltiniuose.

Domėjimasis tikriniais lietuvių žodžiais turi senas tradicijas. Pirmieji šios srities darbai buvo bandymai sudarinėti tikrinių žodžių sąrašus. Bene seniausi yra žinomi Lietuvos vietovardžių sąrašai (iš XVIII a. pb. Lietuvos valstybės istorijos archyve yra išlikęs gana didelis rankraštinis dvylikos Vilniaus vyskupystės dekanatų vietų vardų rinkinys). Kalbos mokslui nemaža duomenų duoda ir kiti keli praktiniams bažnyčios reikalams parengti leidiniai, kuriuose nurodyta daug Lietuvos gyvenamųjų vietų ir jų vardų. Dar reikšmingesni yra XIX a. pb. – XX a. pr. išleisti lietuvių tikrinių žodžių rinkiniai: J. Spruogio „Senosios žemaičių žemės XVI a. geografinis žodynas“, E. Volterio „Suvalkų gubernijos gyvenamųjų vietų sąrašas“, J. Tumo-Vaižganto „Lietuvos vietų vardai“, V. Kalvaičio iš Klaipėdos krašto bei Rytų Prūsijos surinkti asmenvardžiai ir vietovardžiai. Beveik visi minėtieji vietovardžių bei asmenvardžių rinkiniai sudaryti ne kalbininkų, kai kurie jų išleisti ne lietuvių kalba, be to, jau yra tapę bibliografinėmis retenybėmis (Lietuvių kalbotyros klausimai. 1972. T. 13. P. 209–210).

Kitas lietuvių onomastikos etapas – tai K. Būgos vietovardžių bei asmenvardžių studijos ir didžiuliai medžiagos rinkiniai. Jis ir yra laikomas lietuvių onomastikos pradininku.

Lietuvių (ir visų baltų) vardyno studijas K. Būga pradėjo apie 1907 m., kuriais parašė ir „Lietuvių tautos“ I tome paskelbė straipsnį „Pavardžių priesaga *-eikia-* ir *-ieko-*“. 1908 m. parašyta serija straipsnelių iš baltų mitologijos ir kt. Nuo to laiko vietovardžių ir asmenvardžių problemomis K. Būga labai intensyviai domėjosi visą savo gyvenimą, t. y. beveik du dešimtmečius. Jis visą šį laiką tiek pats rinko bei tyrinėjo vardyną, tiek telkė kitus rinkti vietovardžius bei asmenvardžius.

Vardyną K. Būga pradėjo rinkti dar ankstyvoje jaunystėje. Vardyno medžiagą užrašinėjo pats ir per talkininkus. Kalbininkas surinko didžiulį vardyno turtą – jo *nomina propria* kartoteką sudaro apie 75 000 kortelių. Paties K. Būgos ranka užrašytų kortelių yra apie 35 000. Vardyną iš gyvosios kalbos, ypač vietovardžius, daugiausia užrašinėjo iš savo gimtųjų apylinkių, nors nemaža užrašymų ir iš kitų vietų. Pačiam K. Būgai labiau rūpėjo vietovardžiai, asmenvardžiai, tautovardžiai ir kt., užfiksuoti istoriniuose dokumentuose. Pažymėtina, kad K. Būga sudarinėjo tik vieną *nomina propria* kartoteką, į kurią pateko ir vietovardžiai, ir asmenvardžiai, ir etnonimai, ir visa kita, kas tik priklauso vardynui. Vardyno rinkimo darbas, kurį atliko K. Būga, sudarė palankias sąlygas tęsti vardyno rinkimą ir po šio mokslininko mirties. Taigi onomastikos pradininko nuopelnas yra tas, kad jis pats rinko vardyną ir į talką būrė kitus. Jis įrodė, jog vardynas yra visos tautos, o ne tik pavienių kalbininkų turtas.

Taigi K. Būga savo studijomis akivaizdžiai parodė, ką lietuvių kalbos mokslui gali duoti sistemingas tikrinių žodžių tyrimas, jis išstobulino šio tyrimo metodiką, nurodė kelius, kuriais turėtų eiti ateities tyrinėtojai, o jo paliktoji tikrinių vardų kartoteka buvo geras pagrindas šios srities tyrinėjimams.

3. Lietuvių onomastinės medžiagos tyrinėjimas

Praėjus beveik dešimtmečiui nuo K. Būgos mirties, pradėta organizuotai rinkti onomastikos medžiaga. Medžiagą daugiausia užrašinėjo pradinių klasių mokytojai, miškininkai, matininkai, žemėtvarkininkai, studentai, moksleiviai. Iš kalbininkų, rinkusių ir užrašydavusių onomastikos medžiagą, daug dirbo K. Alminas, J. Balčikonis, A. Salys ir kiti.

Onomastikos darbas Lietuvoje suintensyvėjo tarybinės santvarkos metais, ypač kai 1958 m. Lietuvių kalbos ir literatūros institute buvo įsteigta specialistų grupė, kurios pagrindinis uždavinys – onomastinės medžiagos rinkimas ir tyrinėjimas. Pirmas Lietuvių kalbos ir literatūros instituto kalbininkų paskelbtas šios srities darbas buvo „Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas“ (1963 m.), kurį sudarė A. Vanagas, B. Savukynas, V. Vitkauskas ir kt. Labai svarbus apypilnis lietuviškų gyvenamųjų vietų vardų sąrašas paskelbtas „Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinyne“ (1d., 1974; 2 d., 1976). Tiek tyrinėjimais, tiek organizacine veikla lietuvių onomastikai ypač nusipelnė Aleksandras Vanagas. Svarbiausias A. Vanago mokslo tyrinėjimo objektas buvo lietuvių vandenvardžiai.

1970 m. pasirodė A. Vanago kandidatinės disertacijos pagrindu parengta knyga, kurioje išsamiai nagrinėjama Lietuvos hidronimų daryba. Knyga recenzuota ne tik Lietuvoje, bet ir Latvijoje, Baltarusijoje, Čekoslovakijoje, Prancūzijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose. 1974 m. už šią studiją autoriui buvo paskirta Lietuvos valstybinė premija. Čia A. Vanagas tartum „sulaužė tradiciją“, nes iki tol lietuvių kalbininkai valstybines premijas gaudavo tik už veikalus, kurie buvo apginti kaip daktaro disertacijos.

A. Vanago darbas „Lietuvos TSR hidronimų daryba“ yra reikšminga lietuvių vardyno tyrinėjimo pakopa. Pirmą kartą mūsų mokslo istorijoje taip plačiai ir išsamiai išnagrinėta upių ir ežerų vardų daryba (Keinys S. Svarbus toponimikos veikalas. – Kauno tiesa, 1974, rugsėjo 8. P. 4). Knygos pagrindas yra autoriaus kūrybiškai sudaryta Lietuvių hidronimų struktūrinė-gramatinė klasifikacija (Vitkauskas V. Įspūdingas veikalas. – Gimtasis kraštas. 1970, lapkričio 12. P. 2).

Monografijos pradžioje autorius trumpai apžvelgia mūsų ir kitų baltų hidronimijos tyrinėjimo istoriją, aptaria bendruosius hidronimų bei kitų tikrinių žodžių klausimus; remiasi lenkų kalbininko S. Rospondo ir kitų darbais (Mažiulis V. Hidronimų tyrinėjimas. – Literatūra ir menas, 1971, rugpjūčio 21. P. 4.).

Nuo ankstesnių baltų vietovardžių klasifikacijos ji skiriasi ne vien tuo, kad yra ne semantinė, o semantinė-gramatinė, bet ir tuo, kad pagal ją bene pirmą kartą nagrinėjamas vienas svarbiausių vardyno sluoksnių – hidronimai. Šitaip nagrinėjant hidronimus, jau

galima suprasti hidronimų sistemą, jos svarbiausius struktūrinius bruožus ir jos genetinį ryšį su kitais vardyno sluoksniais ir bendriniais žodžiais (Vanagas A. Lietuvos TSR hidronimų daryba. Vilnius, 1970. P. 26).

Knygoje nagrinėjama apie 8 250 iš 9 300 užfiksuotų hidronimų. Bemaž kiekvienas hidronimas lyginamas su vienu ar keliais panašios darybos ar šaknies vietovardžiais ar bendriniais žodžiais (Vitkauskas V. Įspūdingas veikalas. – Gimtasis kraštas. 1970, lapkričio 12. P. 2).

Pagrindiniu savo tyrinėjimo aspektu – darybos atžvilgiu – visus hidronimus autorius klasifikuoja į dvi grupes: 1) negausūs pirminiai hidronimai, 2) labai gausūs ir įvairūs antriniai hidronimai (dariniai) (Mažiulis V. Hidronimų tyrinėjimas. – Literatūra ir menas, 1971, rugpjūčio 21. P. 4.).

Pasirodžius šiai knygai, estų kalbininkas, Estijos ir Vengrijos mokslų akademijų akademikas Paulis Aristė rašė: *Su džiaugsmu galima konstatuoti, kad tarp Pabaltijo šalių visose kalbotyros srityse Lietuva eina priešakyje* (Sabaliauskas A. Toponimija – žemės kalba: [respublikinių premijų laureatai: A. Vanagas už monografiją „Lietuvos TSR hidronimų daryba“ pristatytas Respublikinei premijai gauti]. – Literatūra ir menas, 1974, birželio 8. P. 11).

1981 m. išleistas „Lietuvos hidronimų etimologinis žodynas“ – upių ir ežerų vardų tyrinėjimo trilogijos antroji dalis. Geras ramstis etimologijos darbui buvo 1963 m. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto išleistas „Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas“ (A. Vanagas yra vienas iš šio veikalų autorių).

Apie atskirų hidronimų (ypač senųjų) kilmę prirašyta nemaža straipsnių, studijų įvairiomis kalbomis. Didžiulį darbą yra nuveikęs K. Būga. Beveik visi žymesnieji baltistai yra vienaip ar kitaip prisidėję prie lietuvių hidronimų tyrinėjimo. Tačiau didžioji dalis upių ir ežerų vandenų neturėjo savo etimologijų. Taigi A. Vanagai teko nelengvas uždavinys – daug kur pirmam aiškinti vandenvardžių kilmę arba atrinkti iš kelių aiškinimų vieną, patikimiausią (Stundžia B. Vandenvardžių kilmę menant. – Gimtasis kraštas, 1981, gruodžio 31. P. 6).

Kilmės aiškinimuose hidronimų daryba ir semantika paliečiama labai nedaug, tik tiek, kiek būtinausia vandenvardžio kilmei nustatyti (Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. Vilnius, 1970. P. 6). Žodyno autorius pratarmėje pažymi, kad hidronimų kilmei *aiškinti pačių hidronimų nepakanka, reikia viso lietuvių vardyno – ir vietovardžių, ir asmenvardžių, nes hidronimų ryšiai su kitais klodais yra labai glaudūs. Nemaža vandenvardžių sudaryta pagal vietovardžius, asmenvardžius* (plg. Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. Vilnius, 1970. P. 6).

A. Vanago žodyne sukaupti ir apibendrinti gero šimtmečio hidronimijos tyrimai. Nemažos dalies upių ir ežerų vardų kilmė čia aiškinama pirmą kartą. Aiškindamas įvairių hidronimų kilmę, autorius nesistengia pateikti visas jų žinomas etimologijas, jis nurodo tik tas, kurios, jo nuomone, yra įtikinamesnės. Kadangi žodyne vienur kitur yra patikslinamos ir minėtame „Lietuvos TSR upių ir ežerų vadyne“ pateiktos hidronimų formos, tai šis žodynas yra svarbus ne tik lietuvių kalbos mokslui, bet ir praktikai. A. Vanago „Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas“ yra pirmasis etimologijos žodynas, parašytas lietuvių kalbininko ([Anotacija]. – Mūsų kalba. 3, 1982. P. 46).

Kitas A. Vanago darbas – „Lietuvių hidronimų semantika“. Tai lietuvių hidronimikos ilgamečių tyrinėjimų baigiamasis, tam tikra prasme ir apibendrinamasis, išvadinis rezultatas.

Būtinausia prielaida hidronimų semantikai aiškinti yra hidronimų etimologija, tačiau ir darybinės analizės reikšmė šiuo atveju negali būti ignoruojama, nes, kalbant apie hidronimo semantiką, visada reikia turėti galvoje ne šaknies, kamieno ar vieno kurio komponento, bet viso hidronimo reikšmę.

Hidronimas savo susidarymo momentu turi iki absoliutumo išbaigtą semantiką: jis apima ir bruožus, būdingus visiems ežerams bei upėms, ir, be to, ypatybes, turimas tik to vieno vienintelio objekto (ežero ar upės).

Taigi hidronimo semantikos tyrinėjimo objektas yra toji specifinė hidronimo reikšmė, kurią hidronimas turėjo susidarymo metu. Kitaip tariant, hidronimų semantikos tyrinėtojo uždavinys yra nustatyti, atsekti tą hidroobjekto kokio nors bruožo pavadinimą, kurio pamatu susidarė hidronimas. Čia turima galvoje ne tik ir ne tiek pamatinio žodžio, iš kurio buvo išvestas ar kitaip sudarytas hidronimas, bet ir viso hidronimo reikšmė.

Lietuvių hidronimija formavosi ilgus amžius. Hidronimų darybos, kilmės apžvalga padeda surasti, išskirti tuos klodus, be kita ko, atsekti ir tai, kurie šių klodų yra archaiškieji, kurie – inovacijos. Hidronimų semantinė analizė tokią hidronimų stratifikaciją ne tik paryškina – daugeliu atvejų tik ji padeda suvokti, kas lietuvių hidronimijai būdinga, kas yra jos natūralios raidos rezultatas, ir kas joje yra vėlesni dalykai, „svetimkūniai“. Tokia diferenciacija yra būtina, imantis lyginamosios hidronimikos, visų pirma – įvedant lietuvių vandenvardžius į indoeuropeistinę apyvartą (Vanagas A. Lietuvių hidronimų semantika. – Lietuvių kalbotyros klausimai 21, 1981. P. 18).

A. Vanagas (1934–1995) gyvenimą pradėjo Buivėnų kaime, Kupiškio rajone. Anksti patyrė nelengvą našlaičio dalią, karo ir pokario baisumus, tačiau atkakliai veržėsi į mokslą: 1954 m. baigė Subačiaus vidurinę mokyklą, 1954–1959 m. Vilniaus universitete studijavo lietuvių kalbą ir literatūrą. Čia prasidėjo jo, kaip būsimojo lietuvių onomastikos specialisto,

karjera. Mokslo draugai kartais šaipėsi, jog ją lėmė atsitiktinumas. Girdi, profesorius Juozas Balčikonis nelabai mėgęs kupiškėnų tarmės, todėl ambicingas studentas, užuot ieškojęs laimės tradicinėje dialektologijoje, ryžosi prasimušti į to meto studentų dar mažai išmėgintą mokslo sritį – onomastiką. Tačiau atsitiktinumas kartais virsta ir dėsningumu. Trečiakursis A. Vanagas Vilniaus universiteto jubiliejinėje – dešimtojoje konferencijoje skaito pranešimą iš lietuvių onomastikos ir, pralenkęs net savo vyresniųjų draugų būrį, laimi pirmąją vietą. Šis pranešimas turbūt ir atvedė A. Vanagą 1959 m. į Lietuvių kalbos ir literatūros institutą (Morkūnas K., Sabaliauskas A. Gyvenimo dešimtmečiai – žemės ir žmonių kalbai: (A. Vanago 60-mečiui) – Gimtoji kalba. 8–9. 1994. P. 28–30).

Nuo 1966 m. A. Vanagas buvo Tarptautinio onomastikos komiteto narys. Šio komiteto leidiniui „Onoma“ teikė lietuvių onomastikos bibliografiją.

A. Vanagas Lietuvos bei užsienio spaudoje yra paskelbęs daugybę mokslo straipsnių iš onomastikos, šiomis temomis daug rašė ir visuomenei skirtuose populiariuose leidiniuose. Be to, buvo ir ne vieno norminamojo leidinio autorius ir bendraautoris. Juose nustatytos norminės vietovardžių lytys tvirtai įsigalėjo vartosenoje, o įvairiuose leidiniuose aprašyti norminimo principai seniai tapo chrestomatiniai.

A. Vanagas buvo vienas iš veikiausių visuotinio Lietuvos vietovardžių rinkimo įkvėpėjų ir vadovų. Kartu su kraštotyros draugija, VU Romuva, KVF bei kt. aukštosiomis mokyklomis per gerą dešimtmetį (1976–1986) surinkti bemaž visi Lietuvos vietovardžiai – maždaug pusė milijono lapelių. Kraštotyrininkų kalbos sekcijose didžiausias jo rūpestis buvo vietovardžiai, tačiau jis buvo atidus visiems gyvosios kalbos faktams. Pavyzdžiui, 1982 m. iš Alytaus ekspedicijos parsivežta 13 000 vietovardžių ir dar 24 000 kitų kalbos duomenų (asmenvardžių, zoonimų, žodžių „Lietuvių kalbos žodynui“ ir kt.) (Maciejauskienė V., Pupkis A. Skaudi netektis: [Nekrologas]. – Gimtoji kalba 5, 1995. P. 1-3).

Klausimai ir užduotys

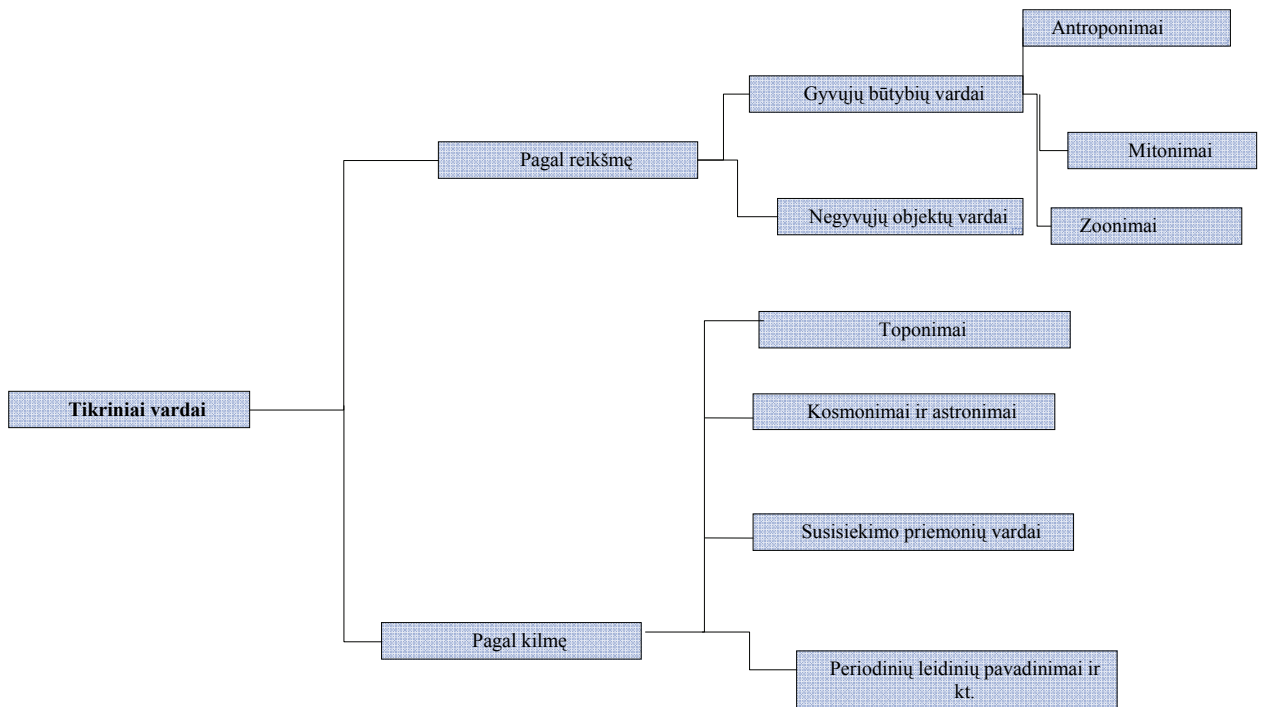
1. Kuriuos žinote lietuvių onomastikos tyrėjus? Įvardykite bent keletą jų veikalų.

Paskaitykite

Salys A. Raštai II. Tikriniai vardai. Roma, 1983.
Vanagas A. Lietuvių vandenvardžiai. Vilnius, 1988.
Vanagas A. Lietuvos miestų vardai. Vilnius, 1996.

4. Tikrinių vardų klasifikacija

Tikrinių žodžių analizė neįmanoma be tam tikros klasifikacijos.

Klasifikacijos problema yra pagrindinė onomastikos problema, apimanti visus tikrinių žodžių sluoksnius. Tačiau dėl didelio onomastinės medžiagos įvairumo iki šiol nėra nustatyta visiems vardams tinkančių klasifikacijos kriterijų. Tikriniai vardai klasifikuojami pagal reikšmę ir kilmę.

Tikrinių vardų klasifikacija pagal reikšmę.

Tikrinius žodžius priimta skirstyti pagal jų reikšmę, t. y. pagal vardų santykį su pavadinamais tikrovės objektais. Šiuo požiūriu vardai skiriami į du skyrius: gyvųjų būtybių vardai ir negyvųjų objektų vardai.

1. Gyvųjų būtybių vardai gali būti suklasifikuoti į tris grupes:

1.1. Antroponimus.

1.2. Zoonimus.

1.3. Mitonimus.

Antroponimai (asmenvardžiai) – tai žmonių vardai, pavardės, pravardės, slapyvardžiai.

Vardas – žmogaus asmens pavadinimas. Vardai žmogui duodami, pats jis jų nepasirenka, išskyrus tuos nedažnus atvejus, kai vardas gali būti pakeistas paties žmogaus laisva valia sulaukus pilnametystės. Tokiu atveju vardas turi atitikti norinčiojo jį keisti lytį, neprieštarauti gerai moralei ir Lietuvos Respublikos viešajai tvarkai (Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas Nr. 1R-415, 2008-10-29).

Lietuvių vardų esama gana daug – per tris tūkstančius. Senovėje lietuviai turėjo tik vieną asmens pavadinimą. K. Gaivenio ir S. Keinio „Kalbotyros terminų žodyne“ pavarde vadinamas iš tėvų paveldimas oficialus asmenvardis, rodantis priklausomybę šeimai (Gaivenis K., Keinys S. Kalbotyros terminų žodynas. Kaunas, 1990. P. 146). A. Vanagas pavarde laiko dvinarės, trinarės ar panašios asmenvardžių sistemos narį, kuris paprastai yra antrasis, gaunamas gimstant arba tuokiantis, paveldimas ir perduodamas iš kartos į kartą. Pavardžių paskirtis – skirti vienus nuo kitų ne tik atskirus žmones, bet ir jų šeimas. Pažymėtina, kad nors įvairiose kalbose pavardės ir susiformavo skirtingu laiku, tačiau visada gerokai vėliau nei vardai. Istorijos šaltiniai rodo, kad seniausi lietuvių vardai buvę *Butautas, Daujotas, Mindaugas* (plg. Vanagas A. Mūsų vardai ir pavardės. Vilnius, 1982. P. 5). Pavardę asmuo paveldi iš tėvų ir perduoda ją iš kartos į kartą. Pavardės įvardija ne tik atskirus žmones, bet ir jų grupes – šeimas. Pavardė išnyksta tada, kai išnyksta visa giminė. Lietuvoje yra apie 50–55 tūkstančių skirtingų pavardžių.

Pravardė yra papildomas asmenvardis, kuriuo aplinkiniai vadina asmenį pagal kurį nors bruožą, ypatybę ar panašumą į ką nors. (Gaivenis V., Keinys S. Kalbotyros terminų žodynas. Vilnius, 1990. P. 154). Esminis pravardės požymis yra jos neoficialumas, pvz., *Taukius* „kas storas“, *Striukis* „kas žemas“.

Slapyvardžiai arba pseudonimai – netikri, prasimanyti, pasirinkti vardai ir pavardės, pvz., *Vienuolis, Vaižgantas, Žemaitė* ir pan. (Lietuvių kalba. Vilnius, 1995. P. 55–56). Nevienas lietuvių rašytojų yra turėjęs po kelis ar net keliolika slapyvardžių. Tuo atžvilgiu mūsų literatūroje bene kurioziškiausias autorius buvo B. Sruoga. Literatūros tyrinėtojo A. Samulionio sudarytoje B. Sruogos bibliografijoje randame suregistruota daugiau kaip 60 slapyvardžių, tarp jų keistų – autoironiškų, sarkastiškų: *Homunculus, Šelmis Plunksnadraskis, Silvestras Pakamanis, Adomas Pakulnickis* ir kt. (Būtėnas J. Pseudonimai, arba slapyvardžiai. Vilnius, 1981. P. 14–15).

Zoonimai – tikrinis bet kurio naminio, laukinio, laikomo zoologijos sode ar kitur, gyvūno vardas, pvz., *Meška* (šuo), *Lutė* (višta), *Rainis* (katinas) ir t. t. Kai kurie kalbininkai zoonimais vadina bendrinius gyvūnų pavadinimus (asilas, karvė, lapė ir t. t.) (Gaivenis V., Keinys S. Kalbotyros terminų žodynas. Vilnius, 1990. P. 237).

Mitonimai – tai vardai tokių būtybių, kurios tikrovėje niekada neegzistavo: dievų, įvairių gerųjų ir piktybių dvasių, titanų, kentaurų ir kiti vardai, pvz., *Atėnė, Pegasas, Žemyna* ir t. t.

2. Negyvuųjų objektų vardai gali būti suklasifikuoti į keletą grupių:

2.1. Toponimai.

2.2. Kosmonimai ir astronimai.

2.3. Susisiekimo priemonių vardai.

2.4. Periodinių leidinių pavadinimai ir kt.

Toponimai, arba vietovardžiai, – bet kurios gamtinės ar dirbtinės žemės paviršiaus vietos ar kitokio geografinio objekto tikriniai vardai (Gaivenis V., Keinys S. Kalbotyros terminų žodynas. Vilnius, 1990. P. 235).

Vietovardžiai dar gali būti suskirstyti į oikonimus, arba gyvenamųjų vietų vardus, hidronimus, arba vandenvardžius, oronimus, arba pakilaus žemės paviršiaus (reljefo) vardus, drimonimus, arba miškų masyvų vardus, helonimus, arba pelkėtų vietų vardus, ir kitus. Atskirą vardų grupę sudaro miesto dalių, gatvių ir kitų smulkesnių objektų (pastatų, aikščių, kvartalų) pavadinimai. Jie vadinami urbonimais.

Be toponimų ir etnonimų, į negyvų objektų vardų skyrių įeina ir kitos vardų grupės: kosmonimai ir astronimai, pavyzdžiui: *Marsas, Andromedos ūkas, Paukščių takas, Sietynas* ir t. t.; susisiekimo priemonių vardai (individualūs laivų, lėktuvų, ekspresų, kosminių laivų pavadinimai), pavyzdžiui: „*Raketa*“, „*Žydroji strėlė*“ ir t. t.; periodinių leidinių pavadinimai, pavyzdžiui: „*Mokslas ir gyvenimas*“, „*Gimtasis žodis*“ ir t. t.; draugijų, įstaigų, susivienijimų pavadinimai, pavyzdžiui: *Vilniaus universitetas, Mokytojų namai* ir t. t.; svarbių istorinių įvykių ir epochų pavadinimai, pavyzdžiui: *Renesansas, Kruvinasis sekmadienis, Paryžiaus komuna* ir t. t.; švenčių, iškilmių pavadinimai, pavyzdžiui: *Joninės, Naujieji metai* ir t. t.; meno, mokslo ir literatūros kūrinių pavadinimai, pavyzdžiui: „*Dėdės ir dėdienės*“, „*Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*“ ir t. t.

Iš visų tikrinių žodžių grupių didžiausio mokslininkų susidomėjimo susilaukia asmenvardžiai ir vietovardžiai (ypač hidronimai), nes tai yra seniausia ir įdomiausia vardyno dalis, teikianti vertingų duomenų kalbos, tautos istorijos, geografijos, folkloro ir kitokiems tyrinėjimams. Pavyzdžiui, *žmonių vardai yra ženklai, iš kurių galima spręsti apie tam tikro laikotarpio visuomenės teisingas ir kultūrinės tradicijas. Kaip archeologai iš keramikos ornamentų, taip kalbininkai iš vardų, randamų metraščiuose ir antkapių įrašuose, sprendžia apie tautų kultūrą prieš tūkstančius metų. Tautos žmonių vardynas – tai daugelio šimtmečių ir anaipol ne vienalytis padaras. Kuo senesnę ir sudėtingesnę istoriją turi tauta, tuo jos vardynas yra įvairesnės kilmės* (Lietuvių senųjų asmenvardžių etimologijos. Čikaga. 1986. P. 17–18).

Vietovardžiai teikia daug informacijos apie tautos praeitį, jos kultūrą. Iš jų galima atsekti svarbesnius liaudies gyvenimo įvykius, ekonominės padėties ir buitinius dalykus, gyventojų migraciją, bendravimą su kitomis tautomis, kitų tautybių žmonėmis. Žodžiu, vietovardžiai – tai mūsų krašto kultūros istorijos, dvasinio bei materialaus gyvenimo atspindys. Pavyzdžiui, oikonimai, vienokiu ar kitokiu būdu padaryti iš asmenvardžių – vardų, pavardžių, pravardžių, žmonių grupių vardų, – teikia informacijos apie tam tikroje vietoje gyvenusių žmonių vardus, pavardes, kitokius asmenų pavadinimus. Pavyzdžiui, kaimo vardas *Cigoniškiai* gali būti kilęs iš tarminės lyties *cigonas*, bet taip pat gali būti ir pravardinės kilmės, t. y. iš pravardės *Cigonas*. Norint išsiaiškinti, kaip čia iš tiesų yra, neužtenka vien kalbos faktų: reikia ir papildomų duomenų apie tos vietovės praeitį, gyventojus ir t. t. (Kabelka J. Baltų filologijos įvadas. Vilnius, 1982. P. 69).

Asmenvardžių klasifikacija pagal kilmę.

Kilmės atžvilgiu tikriniai vardai yra savieji ir skoliniai. Lietuviškos pavardės yra:

asmenvardinės, pvz., *Vidmantas, Kybartas*;

tautovardinės, pvz., *Žemaitis, Gudas*;

vietovardinės, pvz., *Kaunietis, Biržietis, Kurklietis*;

pravardinės, pvz., *Katinas, Garnys* ir t. t.

Lietuviški vardai yra senieji lietuviški (baltų) vardai, pavyzdžiui: dvikamieniai *Tautvilas, Vytautas*.

Dvikamieniai trumpiniai, pavyzdžiui: *Rimas, Gintas*, naujieji lietuviški vardai, pavyzdžiui: literatūriniai *Gražina, Živilė*; vietovardiniai *Neringa, Nida*, etnoniminiai *Aistė, Aistis* ir kt.

Nelietuviškos kilmės vardynas rodo, kaip tautos bendravo, kaip žodynas maišėsi, nyko. Krikštavardžius pagal kilmę galima skirstyti į hebrajiškus (*Jonas, Juozas, Marija*), graikiškus (*Elena, Eugenija, Petras*), lotyniškus (*Donata, Regina, Viktoras*), germaniškus (*Edvardas, Liudvikas*), slaviškus (*Česlovas, Kazimieras, Vaclovas*).

Svetimos kilmės pavardžių lietuvių kalboje daug. Nelietuviškomis laikomos pavardės, kilusios, sudarytos iš kitų kalbų bendrinių ir tikrinių žodžių. Tokių pavardžių, pasak A. Vanago, apie 70 proc. Vienos pavardės turi nelietuviškos kilmės šaknis, kamienus, bet savas priesagas, pavyzdžiui: *Jonaitis, Jonynas, Janonis*. Kitų skolintų pavardžių ir šaknis, ir priesaga yra svetima, pavyzdžiui: *Jonavičius, Vancevičius, Janušauskas* ir kt.

Vandenvardžių yra daugiau lietuviškų negu skolintinių. Kai kurie lietuviški vandenvardžiai yra seni, jais gali būti paaiškinta daugelis indoeuropiečių upių pačių seniausių vardų.

Skolintiniai vandenvardžiai pagal kilmę klasifikuojami šiek tiek kitaip. Finougriški vandenvardžiai laikomi seniausiais: baltų gentys, atėjusios į dabartines vietas, jau rado čia gyvenusius estų, suomių, lybių (t. y. finougrų) protėvius. Slaviškų vandenvardžių – daugiausia. Jų ypač gausu Vilniaus krašte.

Klausimai ir užduotys

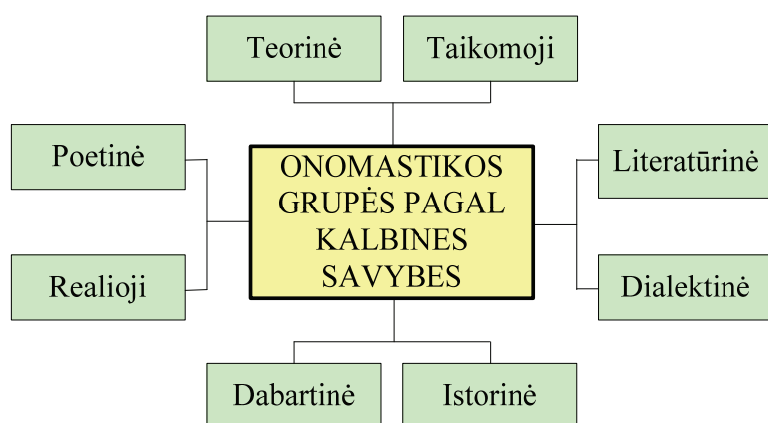
1. Kas yra antroponimai? Zoonimai? Mitonimai?
2. Į kokias grupes skirstomi antroponimai? Pateikite pavyzdžių.
3. Kokias žinote onomastikos grupes?

Paskaitykite

- Baltų onomastikos tyrimai. 2 Vilnius, 2011.
Būtėnas J. Pseudonimai, arba slapyvardžiai. Vilnius, 1981.
Butkus A. Lietuvių pravardės. Kaunas, 1995.
Deltuvienė D. Baltiški Mažosios Lietuvos XIV–XVIII a. oikonimai. Vilnius, 2006.
Lietuvių pavardžių žodynas, I–II, ats. Red. A. Vanagas, Vilnius, 1985, 1989.
Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas, Vilnius, 1963.
Lietuvos vietovardžių žodynas. T. I. Vilnius, 2008.
Palionis J. XVII a. antrosios pusės Punios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai. Vilnius, 2003.
Zinkevičius Z. Krikščioniško vardyno kelionė į Lietuvą. Vilnius, 2010.

5. Onomastikos grupės

Be minėtos tikrinių vardų klasifikacijos, atsižvelgiant į onimų kalbines savybes, galima išskirti skirtingas onomastikos grupes: literatūrinę ir dialektinę, realią ir poetinę, dabartinę ir istorinę, teorinę ir taikomąją (Lingvističeskij etimologičeskij slovar. Moskva, 1990. P. 347).

Šaltinis: sukurta autorių.

Poetinė onomastika nagrinėja literatūriniuose tekstuose funkcionuojančius onimus, jų sukūrimo principus, taip pat autoriaus pasaulėvaizdį ir estetinius požymius tekste. Poetinės onomastikos tyrinėjimams gali būti paimtas vienas autoriaus kūrinys arba to autoriaus kūrinių ciklas. Taip pat kūrinys kelių autorių, atstovaujančių, pavyzdžiui, vienokiai ar kitokiai literatūrinei kryptčiai (simbolistams, romantikams ar kt.) (Podolskaja. Clovari ruskoj onomastičeskoi teoriji. Moskva, 1978. P. 96).

Taikomoji onomastika nagrinėja svetimų kalbų transkripcijos ir transliteracijos (pagal ištarimą ir užrašymą), verstinių ir neverstinių vardų nustatymo, iš kitų kalbų išverstų vardų sudarymo, vardo teikimo ir vardo keitimo problemas (Lingvističeskij etimologičeskij slovar. Moskva, 1990. P. 347).

Teorinė onomastika nagrinėja onimų sistemos bendrus dėsningumus, vystymąsi ir funkcionavimą, atskleidžia onimines universalijas (Podolskaja. Slovari ruskoj onomastičeskoi teoriji. Moskva, 1978. P. 97).

Teorinė onomastika tiriama taikant įvairius lingvistinius metodus:

Istorinį chronologinį.

Etimologinį ir semantinio motyvavimo.

Darybinį-struktūrinį.

Genetinį (nustatoma tikrinių vardų giminystė).

Arealinį (nustatomi onimų panašių elementų arelai).

Onomastinės kartografijos (kuriami onomastiniai žemėlapiai ir šių žemėlapių medžiaga panaudojama onomastikos tyrinėjimams).

Tipologinį (nustatomi izomorfizmai onimijoje).

Regioninį (tiriami kurio nors rajono onimai).

Lyginamąjį (lyginami skirtingų kalbų onimai).

Lietuvių onomastikoje dažniausiai taikomi istorinis chronologinis, etimologinis ir semantinio motyvavimo bei darybinis struktūrinis metodai.

Istorinis chronologinis metodas. Vardus galima tirti istoriniu chronologiniu metodu, nes jų formavimasis yra ilgas ir sudėtingas procesas, o kiekviena epocha turi savitų vardų darymo modelių. Tirti, kada kokie vardai yra atsiradę, kokie veiksniai nulėmę jų raidą, yra istorinės chronologinės vardų analizės tikslas.

Etimologinis ir semantinio motyvavimo metodas. Kai kurie tikriniai žodžiai iki šiol aiškiai siejasi su kitais tikriniais ar bendriniais žodžiais, ir nesunkiai galima suvokti, kodėl vienas ar kitas objektas pavadintas tokiu vardu. Šie tikriniai žodžiai vadinami semantiškai motyvuotais. Pavyzdžiui, kai kurie gyvenamųjų vietų vardai yra gavę nepasikeitusį žmogaus, gyvenusio toje vietoje, asmenvardį (*Kovarskas, Seredžius, Subačius*); kiti yra pavadinti ežero ar upės, prie kurios įsikūrusi gyvenamoji vieta, vardu (*Akmenė, Raudonė*). Pavyzdžiui, visai aišku, kodėl upė vadinama *Vingre* (*vingrus* „vingiuotas, išsisukiojęs“) ir pan.

Semantiškai motyvuoti taip pat yra žmonių vardai, kurie glaudžiai susiję su pačiu asmeniu. *Kai kuriose kultūrose, nepriklausančiose šiuolaikinėms europinėms civilizacijoms, vardas tiesiog tapatinamas su pačiu žmogumi. Su tuo susiję dažniausiai aptinkami vardo ištarimo draudimai (tabu), magija, įvairūs ritualo dalykai. Pavyzdžiui, slavų tautose egzistuoja specialus vardo paskelbimo ritualas, iki kurio po pakrikštijimo praeina tam tikras laikas – nuo kelių mėnesių iki metų. Yra paliudyta, kad Vakarų Serbijoje atsitikdavo taip, jog mirdavo senas žmogus, o niekas nežinodavo jo tikrojo vardo, nes tie, kurie jį žinojo (tėvai ir kūmai), jau buvo mirę* (Gudavičius A. Etnolingvistika. Šiauliai. P. 105).

Pavyzdžiui, slavų tautose buvo paplitęs „onomastinės magijos“ reiškinys – invokacija (vardo ištarimas). Rytų slavams buvo būdingas paprotys šaukti kūdikį įvairiais vardais, jei jis gimęs nerodo gyvybės ženklų. Kurį vardą šaukiant atgydavo, tas ir būdavo tikras jo vardas (Gudavičius A. Etnolingvistika. Šiauliai. P. 105).

Lietuvių tautosakoje gausu padavimų, kuriuose „atspėjamas“ ežero (arba debesies) vardas, ir tada debesis nusileidžia ir pavirsta ežeru. Už Vadoklių yra ežeras, vadinamas Juodis.

Viena piemenaitė ganė galvijus. Debesis užėjo juodas, tris dienas ūžė, ūžė, gal jis ten stovėjo. Atsiskyrė jautis nuo galvijų ir eina tolyn. Piemenė sako: „Juodi, kur tu leki? Kad tu ežeru pavirstum!“ Piemenė nuspėjo ežero vardą, tas debesys nukrito ir pavirto ežeru (Gudavičius A. Etnolingvistika. Šiauliai, 2000. P. 105).

Nemaža lietuvių kalboje tokių vardų, kurių pirminės reikšmės ištrynė laikas, nes daugelis jų (ypač antroponimai, hidronimai) yra labai seni. Tokie vardai, išnykus atitinkamiems bendriniam žodžiams arba pasikeitus jų reikšmėms, lietuvių kalbos dirvoje apskritai neįmanomi paaiškinti. Jų motyvacijos, t. y. jų pirmykščio ryšio su apeliatyvu ar tikriniu žodžiu, reikia ieškoti kitose kalbose, kitaip sakant, reikia išsiaiškinti kitų kalbų etimologijas. Pavyzdžiui, seniai lietuvių kalboje prigijęs vardas *Povilas (Paulius)* dar naujagimiui duodamas dėl tam tikros tradicijos ir visai nesusijęs su žmogaus, juo pavadinamo, charakteristika. Taigi šis vardas lietuvių kalboje nemotyvuotas. Lingvistinę motyvaciją šis vardas turėjo Romoje, kai jis buvo duodamas tik mažo ūgio žmogui (lot. *Paulus* „mažas“).

Dauguma dabartinių lietuvių pavardžių yra kilusios iš senų hebrajiškos, lotyniškos ar graikiškos kilmės krikšto vardų. Pavyzdžiui, tik analizuojant, galima įrodyti, kad tokios pavardės, kaip *Jonaitis, Vancevičius* ir kt. yra įvairiais keliais atėjusios iš hebrajiškos kilmės krikšto vardo *Jonas (Jonas* iš sulotyninto hebrajiško vardo *Joannes, Johannes* < hebrajų **Johānān* – „(dievas) Jahvė išklausė, Jahvė maloningas“ (Kuzavinis K., Savukynas B. *Lietuvių vardų kilmės žodynas, Vilnius, 2007. P. 208).*

Kitų kalbų žodžiai padeda paaiškinti, pavyzdžiui, jūros vardo *Baltija* kilmę (vieni tyrinėtojai *Baltijos* vardą sieja su germaniško žodžio šaknimi *belt-* (danų apeliatyvas *blte* reiškia *juostą, diržą*). Kiti tyrinėtojai *Baltijos* vardą sieja su ilyrų žodžiu **balta*, išlikusiu albanų kalboje – *balte* „purvas, dumblas“ ir giminišku sen. slavų *blato*, len. *bloto*, liet. *bala*, lat. *bala*. Dar kiti šį hidronimą sieja su baltiškos kilmės žodžiu *bal(t)*, kuris senovėje galėjęs reikšti vandens telkinių pavadinimą (Kabelka J. *Baltų filologijos įvadas, Vilnius, 1982. P. 11–13).*

Mokslininkai iki šiol tebeieško tikrosios Lietuvos vardo kilmės. Yra iškelta daugybė teorijų, pateikta daug faktų, sukurta įvairių istorijų. Nors bandymų buvo daug, tačiau niekam iki galo nepavyko įrodyti Lietuvos vardo kilmės.

Lietuvos vardas pirmą kartą paminėtas 1009 m. kovo 9 d. (kituose šaltiniuose – vasario 14 d.) Kvedlinburgo analuose, kur buvo aprašoma vyskupo Brunono Kverfurtiečio žūtis Prūsijos ir Lietuvos pasienyje. Ten rašoma: Šventasis Brunonas, kuris vadinamas Bonifacas, arkivyskupas ir vienuolis, vienuoliktaisiais savo atsivertimo metais Rusios (tikriausiai Prūsijos, t.y. Prūsijos) ir Lietuvos pasienyje pagonių nukirsdintas su 18 saviškių 1009 m. kovo 9 d. iškeliavo danguosna (XIII a. įvykiai aprašomi Henriko Latvio kronikoje).

Semantiniai antroponimai, hidronimai ar kiti onimai, turintys motyvacinių požymių, yra daug įdomesni nei tie, kurie šių požymių neturi.

Darybinis struktūrinis metodas. Tikriniai žodžiai gali būti tyrinėjami darybiniu struktūriniu metodu. Juo remiantis, onimai, kaip ir apeliatyvai, diferencijuojami į paprastuosius (arba pirminius) ir darinius. Paprastaisiais laikomi tokie vardai, kurie, visai nepasikeisdami, yra kilę iš bendrinių ir tikrinių žodžių, pavyzdžiui: pavardės *Pelėda* (pelėda), *Lizdas* (lizdas), upių vardai *Šventoji* (šventoji), *Žalioji* (žalioji), žmonių vardai *Rasa* (rasa), *Ažuolas* (ąžuolas) ir kiti.

Dariniais laikomi tie vardai, kurie yra padaryti iš kitų žodžių ir turi formalių darybos požymių. Pagal darymo būdus jie dar skirstomi į vedinius, darinius ir sudėtinius vardus.

Vediniai gali būti sudaryti: a) su priesagomis, pvz., *Jon-ynas*, *Jon-ėnas*, *Jon-yla* (Jonas), *Snieguolė* (sniegas); b) su galūnėmis, pvz., *Jon-ys*, *Jon-is* (Jonas); c) su priešdėliais, pvz., *Ant-alksnė* km. (Alksnas ež.), *Ažu-šilė* km. (šilas) ir t. t.

Sudurtiniai onimai dažniausiai sudaryti iš dviejų daiktavardžių, pavyzdžiui: *Laumežeris* ež. (laumė ir ežeras), *Tiltgaliai* km. (tiltas ir galas) ir t. t. Yra sudurtinių vardų, kurių pirmasis sandas – būdvardis, antrasis – daiktavardis, pavyzdžiui: *Aukštadvaris* km. (aukštas ir dvaras), *Raudondvaris* km. (raudonas ir dvaras) ir t. t.

Sudėtiniai tikriniai žodžiai paprastai yra dviejų žodžių junginiai. Jie yra a) kilmininkiniai (pirmasis junginio žodis yra bendrinio ar tikrinio žodžio kilmininkas), pavyzdžiui: *Kuršių marios*, *Velnio kalnas*; b) kvalifikaciniai (abu žodžiai yra vardininko linksnio, pirmasis žodis – būdvardis ar dalyvis, o antrasis – daiktavardis, pavyzdžiui: *Juodieji Lakajai* ež., *Malamoji Grabė* up. ir t. t.

Dariniais gali būti laikomi ir tokie onimai, kurių daryba yra gerokai išblukusi, kurie neturi visiškai aiškaus pamatinio žodžio dabartinėje kalboje, bet kuriuos, palyginus su kitais vardais, galima laikyti turinčiais darybos formantą ir kituose varduose pasikartojančią šaknį. Pavyzdžiui, hidronimas *Antvardė* laikytinas priešdėlio *ant-* vediniu ir sietinas su šaknimi *vard-*, pasikartojančia varduose *Varduva*, *Vardžius*.

Tiriant onimus naudojami įvairūs tyrinėjimo būdai: 1) modeliavimo būdas; 2) tekstologinė analizė (naudojama specialiuose onomastikos tekstuose, kuriuose dominuoja onimai, o ne apeliatyvai, ir įprastiniuose, ypač senuose tekstuose, kuriuose reikalingas tikrinių ir netikrinių vardų atribojimas); 3) vardų dešifravimo tekste būdas; 4) stilistinė analizė, kuri naudojama tirti tikrinius vardus meniniame tekste; 5) „savų“ ir „svetimų“ onimų fonetinė analizė; 6) statistinė analizė; 7) eksperimentiniai tyrinėjimai; 8) onomastinis kartografavimas; 9) vardo variantų analizė; 10) formantų analizė ir kiti būdai.

Klausimai ir užduotys

1. Kokie metodai taikomi tiriant onimus? Pasirinkę metodą, pamėginkite ištirti žinomą onimą.
2. Ką nagrinėja teorinė ir taikomoji onomastika?

Paskaitykite

Gudavičius A. Etnolingvistika. Šiauliai, 2000.

Karaliūnas S. Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose. Vilnius, 2005, I, II.

6. Lietuvių vardyno raida

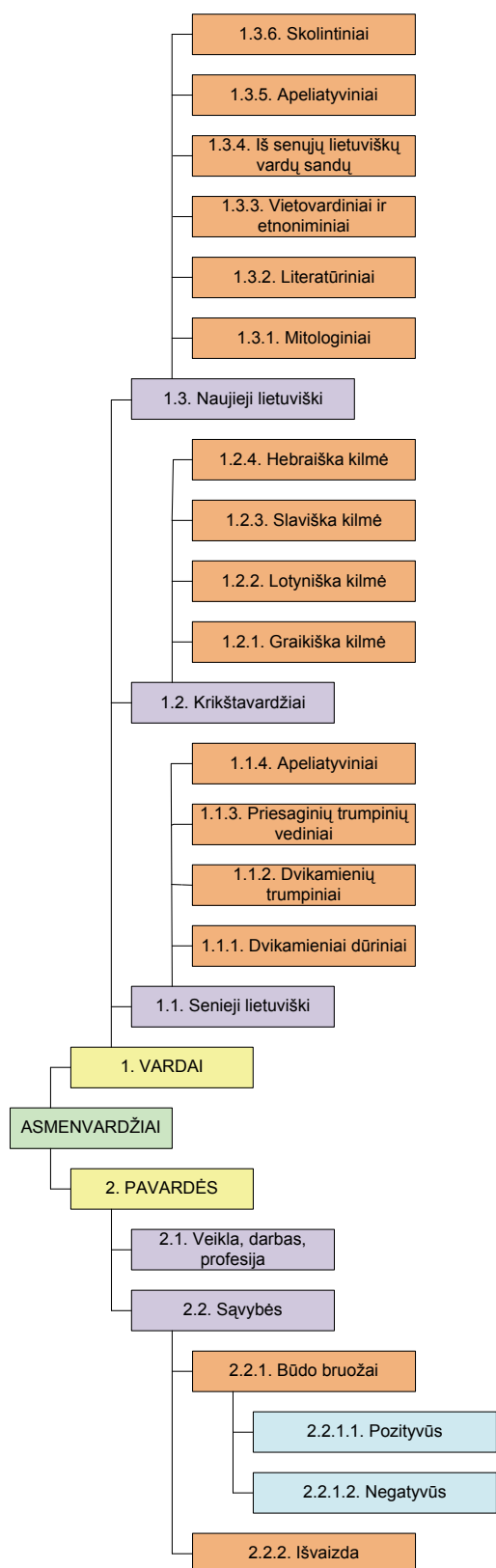
Pirmųjų žmonių vardynas labai skyrėsi nuo šiuolaikinio vardyno. Tada vardo

suteikimo priežastis lėmė įvairios vaiko savybės: kūno, plaukų spalva ir kiti bruožai. Varduose atsispindėdavo ne tik kūno ypatumai, bet ir išorinės aplinkybės, lydėjusios vaiko gimimą, pavyzdžiui, stipri pūga, alkis, karas, maras, arba, atvirkščiai – smagūs įvykiai.

Dažnai įvairiose kalbose vaikams duodami vardai buvo siejami su gyvūnų pavadinimais. Tai atspindėjo senovės žmonių toteminį pasaulėvaizdį. Štai todėl, pavyzdžiui, rusai turėjo tokius vardus kaip *Volk*, *Medved*, *Barsuk*, kurie išliko pavardėse *Volkov*, *Medvedev*, *Barsukov*. Manoma, kad tokie vardai turėjo dvigubą motyvaciją: „teigiamą“ magiją – atitinkamų gyvūnų teigiamų savybių pritraukimą, pavyzdžiui, vilko, lokio jėgos, ir „neigiamą“ magiją – pavojaus išvengimo, priskiriant vaiką laukinei gamtai (Gudavičius A. Etnolingvistika. Šiauliai, 2000. P. 107).

Senovėje žmonėms užteko vien vardo, kadangi jie gyveno mažomis grupelėmis, kur tas pats vardas nepasikartodavo. Vardo kūrime slypėjo mąstymo procesas, sukaupta žmonijos patirtis bei pasaulėvaizdis. Vardas turėjo išskirti vieną asmenį iš kitų pagal jam vienam būdingas savybes, panašumą į ką nors, mitologinius motyvus ir pan.

Mūsų protėviai buvo prietaringi, religingi, tikėjo magija, burtais, užkalbėjimais. Tikėta, kad vardas lemia likimą. Islandų patarlė teigia, jog

ketvirtadalis laimės paveldima iš tėvo, ketvirtadalis iš motinos, ketvirtadalį lemia auklėjimas, o dar ketvirtadalis laimės priklauso nuo vardo. Manoma, kad vėlesnius laikus pasiekdavo tik tie vardai, kuriuos turėję žmonės buvo geri, laimingi. „Nelaimingų“ vardų savo vaikams neduodavo (plg. Jurkėnas J. Kognityvyje aspekty antroponimiji//Kalbotyra. Slavictica. Vilnensis. 1995. P. 97–100). Buvo manoma, kad jei vaikui bus duodamas atitinkamas vardas, tai šis užaugs stiprus, sveikas, ilgai gyvens. Būtent toks vardas buvo sudarytas pagal žodį *akmuo, uola* (rus. *kamen*). Akmens, uolos stiprumas, tvirtumas, amžinumas ir buvo tos savybės, kurių tėvai linkėjo vaikams. Tėvai tikėjo, kad toks vardas suteiks minėtąsias savybes vaikui. Vardai, reiškiantys *akmenį, uolą*, egzistavo beveik visose tautose. Rusų vardas *Kamen* anksti išnyko, tačiau liko vardas *Petr (Petras)*, kuris, išvertus iš graikų kalbos, reiškia *akmuo, uola*.

Senovėje vardas buvo žmogaus būties dalis, todėl jį saugodavo kaip brangiausią savo turtą. Pavyzdžiui, senovės egiptiečiai slėpdavo savo tikruosius vardus, o vietoj jų bendraudami vartodavo pavardes. O iraniečiai tikėjo, kad vardas turi įtakos ligai: kad ligonis pasveiktų, reikia tik pakeisti jo vardą. Eskimai, dar ir dabar pajutę mirties artumą, keičia vardą. Jie tiki, kad pakeitus vardą, mirtis jų neužklups.

Visos šios apeigos, prietarai, susiję su vardais, vieni iš seniausių suvokimų apie žmogų ir jo prigimtį atgarsiai. Taigi varduose atsispindi tautos papročiai, tradicijos – tautos kultūra, jos istorija.

Iš lietuvių vardų praeities. Lietuviški rašto paminklai pasirodė palyginti vėlai. Istorinių dokumentų, kuriuose pasitaiko užrašytų senųjų lietuviškų asmenvardžių, turime ir iš ankstesnių laikų – XIII šimtmečio. Apie lietuvių (baltų) asmenvardžių sistemą, pavyzdžiui, mūsų eros viduryje jokių tiesioginių žinių neturime. Čia į pagalbą tyrinėtojams ateina netiesioginiai duomenys. Pirmiausiai – tai lyginimas su kitų tautų, kurių rašto paminklai pasirodė daug anksčiau, asmenvardžių sistemomis, senosios asmenvardžių sistemos rekonstrukcija pagal dabar turimus duomenis ir kt.

Tačiau daug ko ir nepavyksta sužinoti. Neaišku, ar anksčiau greta senų dvikamienių vardų egzistavo vienkamieniai. Dabar visi sutinka, kad patys seniausi lietuviški vardai yra dvikamieniai, pavyzdžiui, *Vytautas, Eidmantas* ir kt. Šis teiginys pagrįstas, nes ir daugelio kitų indoeuropiečių kalbų vardyne vyravo dvikamieniai vardai: slavų *Vlad-i-mir* (valdyti ir pasaulis), germanų *Ger-bert* (ietis ir blizgėti) ir t. t. Galima manyti, kad lietuvių dvikamieniai vardai yra aidas tų tolimų laikų, kai dar nebuvo iširęs indoeuropiečių kalbų bendrumas. Germanų, graikų, slavų, lietuvių ir kitų tautų senųjų asmenvardžių sistemas jungia tiek struktūros, tiek ir sandų semantikos panašumas. Šių ir kitų tautų senųjų dvikamienių asmenvardžių struktūros bei semantikos tipologinių

panašumų pirmasis impulsas pirmiausiai buvo minėtų kalbų kilmė (iš ide. prokalbės). Todėl dvikamienių asmenvardžių senumas nekelia jokių abejonių. Be to, tai, kad mūsų eros II tūkstantmečio pradžioje vyravo senieji dvikamieniai lietuvių vardai, rodo lietuvių asmenvardžių sistemos senoviškumą. Bet ar buvo senesnių lietuvių asmenvardžių už dvikamienius? Tiksliai į šį klausimą atsakyti neįmanoma.

Kaip galima spręsti iš dokumentų, jau XIII a. vartota ir vienkamienių vardų: *Traidenis*, *Vytenis* ir kt. Iš XIV a. vienkamienių vardų žinoma dar daugiau: *Jaunutis*, *Meilius*, *Laibenis* ir kt. Vėliau nesudėtiniai vardai – išvestiniai ir neišvestiniai – užfiksuojami labai dažnai. Bet šie vardai neturėtų būti labai seni. Tokie aiškios kilmės vediniai kaip *Meilius* (<meilus), *Laibenis* (<laibas) yra susidarę iš abstrakčių žodžių, todėl jų pirminė reikšmė taip pat turėjo būti labai abstrakti: „meilumas“, „jaunumas“, „laibumas“. Abstrakčias sąvokas reiškiantys vediniai pirmykščiam žmogui nebuvo būdingi.

Pirmieji lietuviškieji baltiškieji vardai buvo pasakyti ir užrašyti Tacito, Ptolemėjaus ir kitų, kurie nebuvo minimi Prūsijoje. Tačiau lietuviškų vardų pradžia reikia laikyti karaliaus Mindaugo ikikrikštinį valdymo laikotarpį. Tuomet buvo minimas tik Mindaugo sūnus *Vaišvilas*, taip pat Mindaugo priešai: *Daumantas*, *Treniota*, *Tautvilas*, *Vykintas*. Taigi karaliaus Mindaugo valdymo laikotarpiu ikikrikštinių lietuvių ir kitų baltų tautų vardų buvo nedaug, bet jie turėjo kilnią ir taurią reikšmę ir buvo, kaip jau minėta, dvikamieniai, pavyzdžiui, *Tautvilas* – *taut-* (plg. *tauta*) ir *vil-* (*viltis* „tikėtis“).

Vadinamieji taurieji vardai nuo paprastųjų, neturinčių šios reikšmės, skiriasi tuo, kad tauriųjų vardų abu kamienai turi atskiras kilnias, reikšmingas dalis. Vardo dalių reikšmingumas tam vardui suteikia taurumo žymę. Taurieji vardai buvo teikiami ne paprastiems asmenims, o kilmingojo luomo atstovams. Vardų *Jogaila*, *Skirgaila*, *Švitrigaila* šaknis *gail-* rodo, kad šie vardai turi galios ir stiprybės pradą. Tų vardų turėtojai buvo Lietuvos valdovai, todėl jiems galia ir stiprybė buvo reikalinga. Šiuos vardus turėjo aukščiausieji krašto visuomenės asmenys, ir jų vardai savaime tampa tauriais. Štai žinoma istorikė V. Sruogienė karalių *Mindaugą* pavadino *Išmintinguoju* dėl darbų, kurie buvo puikiai apgalvoti ir labai reikšmingi. *Mindaugo* vardas įgyja išmintingumo reikšmę, kai turintis tokį vardą savo darbais, savo veiksmais įrodo galintis taip vadintis. Kas kilmingajam luomui nepriklausė, galėjo turėti tik apeliatyvinius vardus: *Gaidys*, *Vilkas*, *Uosis*, *Ažuolas* ir pan.

Įdomu tai, kad anais laikais nepasikartodavo nė vienas vardas: tėvas sūnui savo vardo neduodavo. Visų pirma, kiekvienas vardas buvo mistiškai siejamas su tuo asmeniu. Antra, daugelis Lietuvos kunigaikščių ar karalių žūdavo mūšiuose, taigi jų vardai būdavo

paženklinti nesėkme. O juk nė vienas tėvas nenorėjo, kad jo sūnų ištikėtų tokia pati nelaimė.

Ilgainiui vardų taurioji reikšmė gerokai išbluko. Abu vardų dėmenys galėjo keistis vietomis, pavyzdžiui, *Taut-ginas* ir *Gin-tautas*. Jie būdavo dedami vienas prie kito, sudarant vis naujus vardus, pavyzdžiui, *Taut-manas*, *Taut-vilas*, *Ei-tautas*, *Min-tautas* ir t. t.

Įvedus krikščionybę, lietuviai buvo pakrikštyti šventųjų vardais. Turėti tautiniai vardai nuo to laiko tapo dvivardžiais. Šnekamojoje kalboje naujieji krikšto vardai įsigalėjo greitai. Tačiau oficialiuose dokumentuose nuo pat krikščionybės įvedimo pradžios imta rašyti abu vardus: gautąjį per krikštą ir senąjį tautinį. Tarp jų paprastai buvo įterpiamas žodelis *kitaip*, pavyzdžiui, *Mykolas, kitaip Minigaila* ir pan. Tačiau kartais tas žodelis buvo praleidžiamas, pavyzdžiui, *Jonas Goštautas*. Tai jau lyg vardas ir pavardė. Tačiau tada pastovių pavardžių nebuvo. Jų užuomazgų galima ieškoti XIV a. pab. – XV a. pr. Šiuo laikotarpiu asmenys dažniausiai įvardijami krikščionišku ir pagonišku vardu, o XVI–XVIII a. dažniau nurodoma gyvenamoji vieta, darbas, tėvo vardas, brolio vardas (plg. Vanagas A. Mūsų vardai ir pavardės. Vilnius, 1982. P. 48–49). XVII a. bažnyčios metrikuose moterys dar dažnai įvardijamos vienais asmenvardžiais pridedant kaimo vardą.

XVI a. antrojoje pusėje po Tridento bažnytinio susirinkimo (1545–1563), kurio nutarimu įsakyta krikštyti tik šventųjų vardais; tautiniai vardai iš dokumentų išnyko, visuotinai įsigalėjo krikštavardžiai. Tik jie ir buvo Lietuvoje vartojami daugiau kaip tris šimtmečius. XIX a. antrojoje pusėje, suaktyvėjus nacionaliniam sąjūdžiui, ėmus domėtis Lietuvos istorija, pradėta duoti vaikams ir senuosius lietuviškus vardus. Pirmiausiai inteligentų šeimose imti vartoti iš istorijos žinomi kunigaikščių, kunigaikštienių ir kunigaikštyčių vardai: *Gediminas*, *Kęstutis*, *Mindaugas*, *Aldona*, *Birutė*, *Danutė* ir kt.

Kalendoriuose skelbti tautinius vardus pradėta tik nuo XX a. antrojo dešimtmečio vidurio, nes dalis jų dažnai būdavo pateikiama iškraipytų. Pirmąjį didesnę (daugiau kaip 200) senųjų lietuviškų ir prūsiškų vardų sąrašą 1933 m. paskelbė „Gimtoji kalba“ (Salys A. Mūsų lietuviškieji vardai). Čia vardai surinkti iš istorinių šaltinių, įtraukti į bendrinę kalbą, sukirčiuoti, prūsų vardai sulietuvinti. Nuo tol senųjų baltiškųjų vardų imta vartoti vis daugiau.

Senųjų lietuviškų moterų vardų iš istorijos šaltinių žinoma vos keletas. Beveik nieko tikra negalima pasakyti apie lietuviškus moterų vardus, vartotus iki krikščionybės įvedimo. Tačiau sprendžiant iš keleto moterų pavardžių, kurios neabejotinai kilusios iš senųjų vardų, vélesnių amžių dokumentuose (pavyzdžiui: XVII a. metrikų knygoose: *Kedė*, *Lokė* iš vyriškų *Kedys*, *Lokys*), galima manyti, kad senieji moterų vardai nuo vyriškųjų skyrėsi gramatine gimine, t. y. turėjo moteriškosios giminės galūnes. Šitokį aiškinimą pagrindžia

ir bendrinių žodžių – veikėjų pavadinimų – analogiškos formos: piemuo – piemenė, darbininkas – darbininkė ir t. t.

Anksčiau vieno vardo visiškai pakako asmeniui išskirti iš kitų, nes bendraujančių žmonių būdavo nedaug, ryšiai tarp etninių grupių buvo menki, tačiau ilgainiui, išaugus gyventojų skaičiui, plečiantis ryšiams, vieno vardo jau ėmė nebepakakti, atsirado daug bendravardžių žmonių. Kilo reikalas asmens pavadinimą patikslinti, prie vardo pridėdant kokį pažymimąjį žodį, nurodant, pavyzdžiui, vardo turėtojo gyvenamąją vietą, amatą, pridėdant tėvo ar brolio vardą ir pan. Laikui bėgant, iš tokių patikslinimų, „priedų“ prie vardų, kuriuos galima būtų laikyti prievardžiais, ir kilo dabartinės pavardės.

XX a. pradžioje ėmė rasti naujų istorinių šaltinių nepaliudytų, anksčiau nevertotų lietuviškų vardų, paimtų daugiausia iš romantinės istorinės literatūros: *Gražina, Živilė*.

XX a. Lietuvoje ėmė plisti kitų tautų vardai: *Jolita, Benita* ir t. t.

Senieji lietuviški (baltų) vardai

Senieji lietuviški (baltų) vardai yra keturių darybos tipų:

- a) dvikamieniai dūriniai;
- b) iš dvikamienių dūrinių padaryti trumpiniai;
- c) priesaginiai trumpinių vediniai;
- d) apeliatyviniai – bendriniai žodžiai, virtę vardais.

Dvikamieniai vardai

Germanų ir baltų vardyno sistemos yra senos – formalizuotos ir uždaros. Senojo slavų vardyno sistema yra jaunesnė – mažiau formalizuota, dar atvira. Senose sistemose vardai praranda semantinę vertę (visai nepaisoma dūrinio reikšmės), jos formalizuojasi, sandai durstomi mechaniškai, siekiant tik tarimo sklandumo. Dauguma senųjų baltų dvikamienių vardų neturi įmanomos atkurti etimologinės reikšmės. Vis dėlto yra iš jaunesnės sistemos laikų paveldėtų vardų, kurių reikšmė tebėra gana skaidri, pavyzdžiui, *Viskantas* „visa pakenčiantis“, latv. *Talivaldis* „toli, plačiai valdantis“ ir kt.

Sprendžiant iš dabar žinomo senųjų vardų inventoriaus, lietuvių dvikamienių vardų dažniausi sandai buvo šie: *al-, bar-, but-, daug-, ei-, gail-, gėl-, gaud-, ged-, gird-, gin-, jo-, kant-, kint-, man-, mil-, nor-, skir-, taut-, tar-, vaid-, vain-, vaiš-, vieš-, vyd-, vil-, vis-*.

Dvikamienių vardų trumpiniai

Jie baltų kalbose yra dviejų tipų: a) vardą sudaro pirmasis (kartais antrasis) sandas: *Gedas* iš vardų *Ged-gaudas, Ged-kantas, Ged-minas* ir pan.; b) vardas padaromas iš pirmojo sando ir dalies antrojo: *Gintas* iš *Gin-tautas, Kęstas* iš *Kęs-tautas* ir pan. Trumpinių galėjo būti ne ką mažiau nei dvikamienių vardų sandų. Pradžioje, matyt, jie buvo tik trumpesni dvikamienių vardų pakaitai familiaresnėje vartosenoje, vėliau tapo atskirais vardais. Jų virtimas stilistiškai

neutraliais vardais buvo panašus į dabartinių krikščioniškųjų vardų ir jų trumpinių santykio kitimą, tokių kaip *Juozapas – Juozas, Kazimieras – Kazys, Simonas – Simas* ir kt.

Vediniai iš trumpinių

Jie padaromi su įvairiomis priesagomis. Dažniausios priesagos lietuvių ir prūsų vardyne buvo: *-enis, -ilas, -intas, -ytis, -otas, -ūnas, -utis*. Su priesagomis buvo daromasi vardų iš visų senovinių trumpinių, pavyzdžiui, *Alg-enis*, padarytas iš *Algis*; *Daug-enis, Daug-utis* iš *Daugas, Daugys*; *Mant-otas* iš *Mantas* ir pan.

Dvikamienių vardų trumpiniai ir jų vediniai yra vardai, padaryti iš vardų, ir negali turėti etimologinių leksinių reikšmių. Pats darybos būdas – galūnės pakeitimas, atitinkamos priesagos pridėjimas suteikia jiems tik individualią darybos reikšmę – priklausomybės, mažybės, malonybės ir pan.

Apeliatyviniai vardai

Jų senovėje baltai, kaip ir kitos indoeuropiečių tautos, galėjo turėti gausybę – jais galėjo tapti įvairiausių reikšmių bendriniai žodžiai, tiesiogine ar perkeltine reikšme nusakantys individualius įvardijamų žmonių bruožus. Pavyzdžiui, daugeliui indoeuropiečių tautų bendri vardai – žvėrių ir paukščių pavadinimai: liet. *Vilkas*, latv. *Vilks*, prūs. *Wilke*, sen. len. *Wilk*, plg. *Ulf* ir pan. Visiems indoeuropiečiams bendri yra ir vardai, kilę iš būdvardžių, nusakančių žmogaus kūno ypatybes, pavyzdžiui: liet. *Balčius*, lot. *Candidus* ir pan.

Dabartinėje vartosenoje apeliatyviniai vardai nėra dažni dėl labai aiškios jų reikšmės; labiau paplitę tik tie, kurie yra įgiję naujų konotacinių reikšmių iš mitologijos, tautosakos ar literatūros: *Eglė, Ažuolas, Uosis* ir pan.

Krikščioniškieji vardai

Lietuvos krikštas senuosius vardus išstūmė palyginti labai greitai, nes oficialiu buvo laikomas ir pirmiau rašomas krikšto vardas. XVI a. lietuviai jau buvo krikštijami tik šventųjų vardais. Lietuvos krikštytojams, ypač iš pradžių, nerūpėjo lietuvių vardų parinkimas. Krikštijamų lietuvių vardai nebuvo įvairūs – jų suskaičiuojama tik keliolika: *Jonas, Aleksandras, Petras, Povilas, Ona* ir pan. Štai ką apie aukštaičių krikštijimą rašo istorikas M. Jučas: *Į Vilnių suplaukusios žmonių minios išgirdo iš Jogailos, kad privalo atsisakyti senų, pagoniškų dievų... Apkrikštytam buvo duodami vilnoniai balti rūbai kaip nekaltybės ženklas. Kiekvienas, pareiškęs norą gauti tokius baltinius, buvo laikomas norįs krikštytis. Besikrikštijančių buvo labai daug, todėl imta žmones krikštyti būriais. Atskiram būriui buvo duodamas vienas vardas. Buvo žmonių, kurie krikštijosi kelis kartus, kad gautų baltus rūbus.*

Taip Lietuvoje atsirado daugybė *Jonų, Onų, Petry, Aleksandry* ir t. t. Nauji vardai buvo neįprasti lietuviams, todėl jie prigijo negreitai. Bet galiausiai įsigalėjo, išstumdami senuosius, tautinius lietuvių vardus. XVII, XVIII ir beveik visas XIX šimtmetis Lietuvoje yra krikščioniškų vardų epocha. Bažnyčia turėjo vardų monopolį. Niekas per tuos kelis šimtmečius neturėjo teisės pakrikštyti naujagimio tautiniu vardu – visi be išimties lietuviai turėjo tik šventųjų vardus.

Krikšto vardų kilmė labai įvairi. Pagal ją galima išskirti tris svarbiausias krikščioniškų vardų grupes:

- a) hebrajiškos;
- b) graikiškos;
- c) lotyniškos kilmės vardus;
- d) gana dažni ir germaniškos bei slaviškos kilmės krikšto vardai.

Daugelis krikšto vardų nėra tiesiogiai perimti iš graikų ar hebrajų kalbų, o atėję su krikščionybe per lenkus arba, rečiau, per rytų slavus (daugiausia baltarusius). Tik iš lotynų kalbos pasitaiko tiesioginių perėjūnų, bet, apskritai, ir lotyniški vardai dažniausiai atėjo į Lietuvą per tarpininkus.

Hebrajiškos kilmės vardai

Hebrajų kalba yra senovės Palestinos žydų kalba, priklausanti semitų kalbų grupei. Susiformavusi XIV a. pr. Kr. buvo vartojama iki Judėjos valstybės žlugimo. 1948 m. ji paskelbta valstybine Izraelio kalba (vadinama ivritu).

Krikščionybės lopšys, pagal Bibliją, yra Artimieji rytai, tiksliau – Palestina. Šventojo rašto dalis – Senasis Testamentas – XI–II a. pr. parašytas hebrajų ir aramėjų kalbomis bei helenistinio laikotarpio bendrine graikų kalba (vadinamąja koine). Naujasis Testamentas I – II a. parašytas taip pat graikų ir aramėjų kalbomis. Kelis šimtmečius Biblija buvo verčiama iš kalbos į kalbą, įvairiai perdirbama, o ta jos dalis, kuri atitiko bažnyčios pažiūras, buvo paskelbta Šventuoju raštu. Senojo Testamento visas tekstas pirmą kartą išleistas 1488 m. hebrajų kalba. Naujasis Testamentas pirmą kartą paskelbtas 1516 m. graikų kalba. Abiejų testamentų ištraukos, vėliau ir visas tekstas, nuo XVI a. pradėtas versti į lietuvių kalbą. Šie vertimai buvo vienas mūsų hebrajiškų vardų šaltinių. Tačiau hebrajiškos kilmės vardai daugiausia atėjo į lietuvių kalbą ne iš Šventojo rašto, bet per kitas kalbas, ypač per lenkų kalbą.

Hebrajiškos kilmės vardų Lietuvoje yra gana daug, pavyzdžiui: *Abraomas, Adomas, Danielius, Dovydas, Ieva, Ona*. Lyginant su kitų tautų vardais, hebrajiškieji išsiskiria tuo, kad nemažai jų sudaryti ne iš vieno žodžio, o iš tam tikrų sintaksinių junginių, kartais net iš viso sakinio, pavyzdžiui, *Abraomas* reiškia „visų tėvas“, *Danielius* – „dievas yra mano teisėjas“ ir t. t. Nemaža yra ir tokių hebrajiškos kilmės vardų, kurie sudaryti ne iš žodžių junginių ar sakinių,

kaip buvo minėta, bet iš pavienių daiktavardžių, pavyzdžiui, *Adomas* – tiesiog „žmogus“, *Jonas* – „balandis“ ir t. t.

Graikiškos kilmės vardai

Katalikybė, susiformavusi iš Palestinos žydų religijos judaizmo, buvo įsigalėjusi visoje Romos imperijoje. Vėliau, žlugus milžiniškai Romos valstybei, toli viena nuo kitos nutolusiose jos valdose ėmė ryškėti tam tikri skirtumai ir religijoje. Tie skirtumai pamažu didėjo, ir 1054 m. įvyko oficialus krikščionybės skilimas į Vakarų krikščionis, kurių centras buvo Roma, ir į Rytų krikščionis, kurių centras buvo Konstantinopolis Rusijoje.

Krikščionybė visuotinai paplito. Kartu su krikščionyste plito ir graikiškos kilmės šventųjų vardai. Per rytų slavus daug šių vardų pasiekė ir Lietuvą. J. Dumčius yra pastebėjęs, kad tam tikra dalis antikinių, tarp jų ir graikiškos kilmės, vardų į Lietuvą pateko iki oficialaus Lietuvos krikšto, t. y. iki XIV a. pabaigos.

Po Lietuvos krikšto graikiškos kilmės vardų čia ypač pagausėjo: vienas kitas jų atėjo iš Biblijos, tačiau daugiausia iš artimiausių kaimynų – lenkų bei baltarusių. Graikiškos kilmės vardų lietuvių vardyne gana daug: *Aleksas, Andrius, Egidijus, Kristijonas* ir kt.

Lotyniškos kilmės vardai

Lotyniškos kilmės vardų grupė vardai yra viena gausiausių: *Akvilė, Antanas, Justinas, Martynas, Regina* ir kt. Lietuvoje lotyniški vardai ėmė rasti tuoj po jos krikšto. Bemaž penkis šimtus metų jie buvo populiarūs ir yra vieni iš pačių mėgstamiausių vardų.

Per tą ilgą laikotarpį lotyniškieji vardai gerokai pakito, prisitaikė prie vartotojų, prie lietuvių kalbos, jos tarmių. Vienas kitas jų į lietuvių kalbą pateko tiesiog iš Biblijos, o didžioji dalis – per lenkų arba, rečiau, baltarusių kalbą. Krikščionybė Lietuvoje nuo pat pradžių buvo stipriai veikiama lenkų bažnyčios. Lenkų bažnyčia įtaką išlaikė iki XIX a. pabaigos, t. y. 500 metų. Per šį laikotarpį keitėsi ir lietuvių, ir lenkų kalba. Lotyniškos vardų lytys, patekusios į lenkų kalbą, gaudavo tuometinei lenkų kalbai būdingų požymių. Taip lenkų kalboje susidarė įvairių to paties lotyniškojo vardo variantų. Vardo variantai, patekę į lietuvių kalbą, įgaudavo tuometinei lietuvių kalbai būdingų bruožų. Dėl to lotyniškieji vardai labai pasikeitė.

Kitų lotyniškų vardų lytys lietuvių kalboje pasikeitė palyginti nedaug, pavyzdžiui, *Dominykas* – iš lot. *Dominicus*: lot. *Dominus* „ponas“ – vadinasi, *Dominykas* pirminė reikšmė buvo „ponui priklausantis“ ir t. t. Apskritai, reikia pastebėti, kad lotyniškos kilmės krikšto vardai nuo savo pirminio pavidalo yra nutolę mažiau negu hebrajiški arba graikiški.

Kodėl lotyniškos kilmės vardai turi mažiau variantų, mažiau trumpinių, mažiau išvestinių lyčių ir pan., priešasčių yra įvairių. Galima nurodyti, pavyzdžiui, ir tai, kad pačios kalbos – lietuvių ir lotynų – yra gana artimos. Tačiau bene svarbiausia tai, jog dauguma

lotyniškųjų krikšto vardų yra gerokai vėlesni už hebrajiškus ar graikiškus, t. y. jie nėra bibliniai vardai, nes pati Biblija parašyta hebrajų, aramėjų bei senovės graikų kalba. Vadinasi, lotyniškos kilmės šventųjų vardai į kanoninius vardus pateko kiek vėliau ir keliaudami į Lietuvą, kad ir per slavų kalbas, keistis neturėjo tokių palankių aplinkybių, kokios buvo susidariusios graikiškos ir ypač hebrajiškos kilmės vardams. Be to, lotyniškieji vardai mažiau keitėsi dar ir dėl to, kad dvasininkai šiek tiek mokėjo lotynų kalbą ir buvo patikimesni tų vardų „retransliuotojai“ liaudžiai.

Pagal pirminę reikšmę lotyniškos kilmės vardai yra labai įvairūs. Vieni jų buvo susiję su sąvokomis, reiškiančiomis laimę, gėrį (*Benediktas* – lot. *Benediktus: benedictus* „palaimintasis“); kilnumą (*Augustas, Augustinas* : lot. *augustus* „šventas, garbingas, kilnus“); nuolankumą, pamaldumą, ramumą (*Klemensas* – lot. *Klemens* : *clemens* „meilus, malonus, tykus, ramus, geraširdis“); tvirtybę, stiprumą (*Konstantinas* – lot. *Constantinus* : *constans* „patvarus, tvirtas, nepajudinamas“); karingumą (*Martynas* – jis priesagos *-ynas* vedinys iš senovės romėnų karo dievo vardo *Mars, Martis*). Kiti buvo susiję su įvairiomis kitomis, dažniausiai gera reiškiančiomis sąvokomis.

Germaniškos kilmės vardai

Greta lotyniškos, graikiškos, hebrajiškos kilmės krikšto vardų nemažai turime ir germaniškų, pavyzdžiui, *Adolfas* (iš *adal* „kilnus“ ir *wolf* „vilkas“), *Liudvikas* (iš *hlūt* „skambus, garsus“ ir *wig* „kova, karas“), *Robertas* (*hrot* „šlovė, garbė“ ir *beraht* „švytintis“) ir kt.

Iš kitų kalbų atėjusių krikšto vardų yra nedaug, tačiau gana įvairių: pvz., *Balys* yra trumpinys iš *Boleslovo*, kuris yra iš slavų *Boleslav* (rus. *bole* „daugiau“, *slava* „garbė, šlovė“), iš anglų – *Edmundas* (iš *ead* „turtas, laimė“ ir *mund* „gynimas“), iš švedų – *Ingrida* (švedų *Ingrid* yra perdirbinys iš senovės islandų deivės vardo *Yngvi*).

Naujieji vardai

Naujieji lietuviški vardai išplito XX a. bažnyčiai nebetekus vardų monopolio; ėmė rasti senųjų tautinių vardų: *Algirdas, Rimantas, Vytautas* ir t. t. Jie mus pasiekė daugiausia dviem keliais. Pirma, daugelis jų išliko pavardėse. Pavyzdžiui, asmenvardžiai *Gediminas, Gintautas, Tautvydas* šiuo metu Lietuvoje yra vartojami ir kaip vardai, ir kaip pavardės. Antra, senųjų lietuviškų vardų išliko užrašytų įvairiausiuose dokumentuose. Susidarius palankioms aplinkybėms vartoti tautinius vardus, kalbininkai, istorikai surinko juos iš senųjų užrašymų, nustatė jų tikslias lytis ir rekomendavo visuomenei.

Buvo ieškoma ir visiškai naujų, lietuvių kultūrinei tradicijai iki tol nebūdingų, tautinių vardų šaltinių. Taip ėmė rasti mitologiniai, vietovardiniai, dirbtiniai ir įvairūs kiti vardai.

Mitologiniai vardai

Tai lietuvių mitologijos dievybių ir būtybių vardai: *Aušra, Aušrinė, Gabija, Laima, Rasa* ir kt.

Literatūriniai vardai

Jie pasidaryti rašytojų ar jų paimti iš dabar jau neatsekamų šaltinių ir išpopuliarinti grožinės literatūros: *Gražina, Živilė, Šarūnas* ir kt.

Vietovardiniai ir etnoniminiai vardai

Vietovardiniai vardai padaryti iš upių, ežerų vardų ir kitų vietovardžių: *Neringa, Nida, Venta* ir kt. Etnoniminiai vardai padaryti iš senųjų baltų genčių ar sričių vardų: *Aistis, Jotvingė, Notangas* ir kt.

Vardai, padaryti iš senųjų lietuviškų vardų sandų

Alginta ir *Algintas, Daugmintė* ir *Daugmintas, Kęsmantė* ir *Kęsmantas, Naumantė* ir *Naumantas* ir kt. Turint galvoje, kad visi šie sandai gana dažni senuosiuose varduose galėjo kaitaliotis vietomis, šiuos naujadarus reikia laikyti įmanomais, vadinamaisiais potenciniais, dariniais.

Vardai, padaryti iš bendrinių žodžių

Audrius, Audronė, Rytis, Rytė ir kiti. Šiai grupei priskirtini ir verstiniai vardai: *Auksė* (iš lot. *Aurelia*), *Giedrė* (iš lot. *Clara*) ir kiti.

Naujieji skolintiniai vardai

Vardyno kitimui turi įtakos kultūriniai mainai, verstinė grožinė literatūra, politiniai įvykiai ir vardų parinkimo mada.

Taigi XX a. atsiradus daugiau kultūrinių kontaktų su Europos tautomis Lietuvoje ėmė plisti tų tautų vardai, anksčiau lietuviams visai negirdėti, nes lietuviškuose kalendoriuose, pateikiančiuose kanoninius krikštavardžius jų nebuvo. Tokių vardų vienas kitas atsirado dar XIX a. pavyzdžiui, *Napoleonas*, niekur Europoje, išskyrus Prancūziją, nevartotas, Lietuvoje ir Lenkijoje buvo „pasigautas“ bajorų, kurie Prancūzijos imperatorių Napoleoną Bonapartą laikė savo sąjungininku. XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje atsiranda mada imti vardus, ypač moteriškus, iš operų, romanų, filmų – paplito nauji moterų vardai: *Violeta, Ilona* ir kt.

Galima skirti dvi naujas skolintinių vardų grupes:

- a) anksčiau Lietuvoje nevartoti vardai: *Aliodija, Idalija, Astrida* ir kiti;
- b) Lietuvoje vartojamų vardų svetimų kalbų variantai ar trumpiniai: *Sandra* (:Aleksandra), *Žana* (:Elena) ir kiti.

Klausimai ir užduotys

1. Kokių vardų teikimo kriterijų buvo laikomasi seniau, o kokių šiais laikais? Kodėl jie pakito?

2. Nustatykite savo vardo kilmę.

3. Pateikite bent po du savo giminaičių (tėvai, seneliai, dėdės, tetos, pusbroliai, pusseserės) vardų pavyzdžius iš visų vardų grupių (žr. Pav. 2).

Paskaitykite

Sajauskas, S. Baltrušaitienė, A. Morkūnas, A. Birškytė, L. Kaunas. Gatvės ir žmonės. Kaunas, 2001.

7. Onimų norminimo aspektai

Vardyno tyrinėjimus apsunkina tai, kad XVI – XIX a. raštuose Lietuvos vietovardžiai ir asmenvardžiai rašyti svetimomis kalbomis. Todėl skaitant senuosius dokumentus randama klaidų, netikslių vertinių, iškraipymų. Mat senieji raštininkai dažnai nemokėjo lietuvių kalbos, ne visi buvo stropūs ir visi manė, jog lietuviškus tikrinius vardus, jeigu tik įmanoma, reikia versti arba kaip nors kitaip derinti prie tos kalbos, kuria būdavo rašomas dokumentas. Senuosiuose raštuose randamus asmenų įvardijimus ir vietų vardus dažniausiai reikia rekonstruoti, t.y., atversti į lietuvių kalbą. Vėliau svarbu kiekvieną rastą vietovardį lokalizuoti, t.y., nustatyti jo vietą ir identifikuoti, t.y., sutapatinti su keliais jo užrašymais, kurie paprastai būna skirtingi, bet reiškia tos pačios vietovės vardą. Tyrinėtoji reikia žinoti vietovių istoriją, buvusių administracinių padalinių (valsčių, seniūnijų, parapijų, dvarų) ribas, turėti daug žemėlapių ir planų (plg. Jurkštas J. Vilniaus vietovardžiai. Vilnius. 1985. P. 5-6).

Didelę įtaką dabartinio lietuvių vardyno susidarymui turėjo krikščionybė. Su krikščionybės atėjimu Lietuvą pasiekė svetimoms kilmės asmenvardžiai, kiek vėliau svetimžodžiai įsibrovė ir į toponimiką. Katalikų tikybos išpažinėjai buvo ir yra gausiausia konfesinė bendruomenė Lietuvoje. Švietimo ir konfesijos sąsajos yra tiesioginės. Lietuvoje drauge su Romos tikėjimu plito raštas, kultūra, naujovės. Senąjį baltišką tikėjimą pakeitusi krikščionybė (1387 m.) visam laikui nulėmė valstybės raidą. Iš bažnytinio archyvo medžiagos matyti, kad daugelis oikonimų ir antroponimų lyčių yra lietuviškos. Lietuviškam bažnytiniam vardynui įtakos turėjo ta aplinkybė, kad „kunigai iš pirmųjų lūpų užrašydavo jo duomenis, o tarkim, teismų ir dvarų pareigūnai nemažą dalį informacijos galėjo gauti per tarpininkus, netiesiogiai“ (Garliauskas A. Lietuviškos oikonimų lytys nelietuviškuose XVI – XIX a. šaltiniuose// Lietuvių kalbotyros klausimai (XL). 1998. P. 135).

Kadangi vardynui didelę įtaką daro ir tam tikra politinė ar geografinė situacija, negalima pamiršti ir kitų Lietuvos istorijos etapų. XIX a. pirmojoje pusėje Lietuvos padėtis nebuvo itin palanki lietuviško mentaliteto formavimuisi, nes valdant Nikolajui I stiprėjo rusifikacija. Antirusišką nusiteikimą ir pasipriešinimą rusifikacijai liudijo lenkų kalbos puoselėjimas.

Tautiškumo garantu gali būti nacionalinė kalba, tačiau vis „naikindami pagonybės liekanas Lietuvoje, lenkai kunigai kovojo prieš visa tai, kas apskritai lietuviška, taigi ir prieš „pagonišką“ lietuvių kalbą, kuri jiems atrodė esanti priešingybė „katalikiškai“ lenkų kalbai. Sutapatinę lietuviškumą su pagonybe, o lenkiškumą su katalikybe, jieėjo prie logiškos išvados: katalikas tegali būti tik lenkas“ (Zinkevičius Z. Rytų Lietuva praeityje ir dabar. Vilnius. 1993.

P. 29). Oficialiajame gyvenime, dvaruose propaguojamas lenkiškumas buvo norma. Bažnyčia taikėsi ne prie lietuviškai kalbančios daugumos, bet prie turtingos, formaliai katalikybę praktikuojančios lenkiškos aukštuomenės.

1925 m. Lietuvoje pasirodė pirmasis oficialus gyvenamųjų vietų sąrašas „Lietuvos apgyventos vietos“.

1935 m. Lietuvoje buvo susirūpinta, kad į asmens dokumentus nepatektų klaidingi vietovardžiai ir nutarta kuo skubiau parengti vietovardžių žodyną. Didžiausias dėmesys buvo skirtas oikonimams. Atsakingu už šį darbą buvo išrinktas J. Balčikonis. Kalbininkas pirmiausia išrinko suslavintus vietovardžius ir išsiuntinėjo sąrašus valsčių savivaldybėms, prašydamas išaiškinti jų kilmę ir pasiūlyti pakaitalų. Taip pat buvo organizuojamos ekspedicijos, kurių metu rinkti vietų vardai. *Pavardžių ir vietovardžių atlietuvinimo komisijos* rengiamuose posėdžiuose pradėdami kurti vardų koregavimo, keitimo principai bei motyvai. Šiandieniniai vietų vardų normintojai bei tyrinėtojai gali nesunkiai atsekti, kurioms gyvenvietėms siūlyta grąžinti ankstesnius pavadinimus, kurias siūloma pavadinti kitų vietų vardais ir kurie vietovardžiai sukurti dirbtinai. Kai kurios Komisijos siūlytos pataisos prigijo, tačiau ne visos. Pavyzdžiui, Trakų apskrityje Aukštadvario valsčiuje svarstyti 53 oikonimai. Prigijo ir bendrinėje kalboje įsitvirtino tik 7 vietų vardai (plg., *Katalaučizna – Katiliai, Kopecai – Kapčiai, Novosadai – Naujasodis*). Dar sunkesnė situacija buvo su asmenvardžiais (plg. Vanagas A. Profesorius A. Salys ir pavardžių bei vietovardžių komisija//Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 34. Vilnius. 1994. P. 64–71).

Pagaliau 1948 m. pasirodė „Lietuvių kalbos rašybos žodynas“. Šį leidinį galima laikyti pirmuoju norminiu viso krašto gyvenamųjų vietų sąrašu.

Lietuviškų vietovardžių slavinimas gana išsamiai aptartas K. O. Falko, J. Otremskio, J. Princo darbuose. Lietuvių antroponimijos lenkinimo problemas išsamiai yra aptaręs Z. Zinkevičius. Tyrėjai pastebi, kad slavinant vietų vardus gana nuosekliai keičiami garsai, morfemos, formantai. Tokius onimus visada nesunkiai galima rekonstruoti. Sunkiau atstatyti onimus, kai jie verčiami į lenkų ar rusų kalbas, nes išverstas vietovardis iškrinta iš lietuviškų vietovardžių sistemos, į kurią norint grąžinti jau reikia argumentų: reikia nustatyti, kad autentiška lytis buvo lietuviška ir kokia ji buvo (plg. Jurkštas J. Vilniaus vietovardžiai. Vilnius. 1985. P. 53).

Norminant Lietuvos vietų vardus labai daug prisidėjo kalbininkai Kazimieras Būga, Antanas Salys, Bronys Savukynas, Aleksandras Vanagas.

Rengiant oficialų norminamąjį Lietuvos gyvenamųjų vietų vardų sąrašą „Lietuvos TSR administracinį teritorinį suskirstymo žinyną“ (1974 m. ir 1976 m.) buvo pasinaudota *Pavardžių ir vietovardžių atlietuvinimo komisijos* atliktu darbu. Pagrindiniai žinyno tikslai – pateikti

tuometinį administracinį – teritorinį suskirstymą ir atstatyti kuo tikslesnes vietovardžių formas. Žinyne pateikti vietų vardai buvo privalomi oficialiai vartosenai.

Lietuviški vietovardžiai norminami nuolatos. 1997 m. buvo patvirtintas „Lietuvos vietovardžių sąrašas“ (Lietuvių kalbos nutarimai, 1998, 80–122), kuriame pateikiami jau ne vien gyvenamųjų vietų vardai. Vėliau „Kalbos praktikos patarimuose“ (1976 m.) buvo pateiktas vietovardžių sąrašas, kuriame tęsiamas norminimo darbas. 1994 m. išleistas „Vietovardžių kirčiavimo žodynas“, 2002 m. – „Vietovardžių žodynas“. Šiuose darbuose pateikti didesni vietų vardų sąrašai.

Lietuvių kalbos institute pradėtas rengti kapitalinis lietuvių toponimikos darbas – daugiatomis Lietuvos vietovardžių žodynas (žr. *Lietuvos vietovardžių žodynas*. 1 t. (A–B). Vilnius. 2008. P. 832). Tai vienas iš norminamųjų darbų, nes jame pateiktos sunormintos vietų vardų formos.

Pagrindinis vietovardžių norminimo ir vartojimo principas yra jų autentiškumas. Todėl nesitaikstoma su suslavintomis ar suvokietintomis vietovardžių lytimis ir bendrinei kalbai teikiamos senosios autentiškos vietos žmonių vartojamos lytys. Tarminės vietų vardų lytys atstatomos į bendrinę kalbą, tačiau paliekami tarmei įprasti priešdėliai. Norminant vietų vardus paprastai nekeičiamas skaičius ir giminė, taip pat kirčiavimas (išskyrus dėsniskus kirčio atitraukimo atvejus). Deja, vietovardžių norminimas Lietuvoje gerokai atsilieka nuo bendrinių žodžių norminimo. Dar laukia didelis darbas, siekiant sukurti visuotinį norminį Lietuvos vietovardžių registrą (plg. Pupkis A. *Kalbos kultūros studijos*. Vilnius. 2005. P. 266–275).

Lietuvių pavardžių norminimas skiriasi nuo vietų vardų norminimo. Vietovardžių pagrindinis norminimo principas – kalbinis autentiškumas, o pavardžių – paveldinis autentiškumas. Dėl tos priežasties, kad pavardės perduodamos iš kartos į kartą, jose yra įvairių bendrinės kalbos požiūriu nenorminių dalykų, ypač tarmybių, atsiradusių tada, kai užrašyta pavardė įgijo teisinį statusą (plg. Pupkis A. *Kalbos kultūros studijos*. Vilnius. 2005. P. 276–277).

Lietuvių vardai nėra paveldimi, o gaunami kiekvieno atskiro žmogaus pavadinant tėvams ar kitiems asmenims ir įforminant tam tikrais teisiniais aktais. K. Kuzavinio ir B. Savukyno „Lietuvių vardų kilmės žodynas“ (1987, 1944, 2003) – norminis lietuvių vardų žodynas, kuriame didžiausias dėmesys skirtas vardų kilmei. Šį norminimo principą galima pavadinti kilminio autentiškumo principu, kuris reiškia, kad nauji vardai turi būti kaip nors priderinami prie tradicinio vardyno sistemos. Tie, kurie negali būti niekaip priderinti, į norminį vardyną nededami ir nerekomenduojami vartoti (plg. Pupkis A. *Kalbos kultūros studijos*. Vilnius. 2005. P. 281–285).

Klausimai ir užduotys

1. Pakomentuokite Valstybinės lietuvių kalbos komisijos nutarimą dėl moteriškos pavardės formos su galūne -ė įteisिनimo.
2. Kokiai Lietuvos piliečių nelietuviškų asmenvardžių rašymo tradicijai pritartumėte: adaptuotomis ar originaliomis lytimis?
3. Lietuvių tyrėjai yra nustatę, kad dabartinis lietuvių vardynas gana skurdus, išnaudojama tik nedidelė norminiame vardų žodyne pateiktų vardų dalis. Pakomentuokite šį reiškinį.
4. Pakomentuokite vardo parinkimą ir vardo bei pavardės derinimo aspektus?

Paskaitykite

Kuzavinio K., Savukyno B. Lietuvių vardų kilmės žodynas. Vilnius. 2003.
Pupkis A. Kalbos kultūros studijos. Vilnius. 2005.
Vietovardžių kirčiavimo žodynas. Vilnius. 1994.
Vietovardžių žodynas. Vilnius. 2002.

Žodynėlis

Antroponimas (asmenvardis) – angl. *personal name* – tikrinis asmens vardas.

Apeliatyvas – angl. *appellative* – bendrinis daiktavardis apskritai ir kaip tikrinio daiktavaržio pamatas.

Denotatas – angl. *denotatum* – tai, kas pavadinama žodžiu arba pažymima ženklų.

Etonimas (tautovardis) – angl. *ethnonym* – tautos, tautybės, genties ar kitos etninės grupės pavadinimas.

Hidronimas (vandenvardis) – angl. *hydronym* – bet kurio gamtinio ar dirbtinio vandens telkinio tikrinis vardas.

Invokacija – angl. *invocation* – kreipimasis, vardo ištarimas.

Leksinė reikšmė – angl. *lexical meaning* – žodžio turinys, pagal kurį skiriamas vienas tuo žodžiu pavadinamas daiktas ar dalykas nuo kito. Žodžio reikšmė žmogaus sąmonėje apibendrintai atspindimos kurio nors dalyko esminės ypatybės.

Mitonimas – angl. *mythonym* – tai tikrovėje niekada neegzistavusių būtybių vardai: dievų, įvairių gerųjų ir piktųjų dvasių, titanų, kentaurų ir kt.

Oikonimas – angl. *place-name, habitation-name* – gyvenamosios vietos tikrinis vardas, vietovaržių rūšis.

Onimas (tikrinis vardas) – angl. *proper name* – žodis (paprastai daiktavardis) arba žodžių junginys, esantis atskiruojų kieno nors pavadinimu.

Onimija (vardynas) – angl. *onomastics* – tam tikra tikrinių vardų visuma.

Onomastika – angl. *onomastics* – 1) kalbotyros šaka, kurios objektą sudaro tikriniai vardai (asmenvardžiai, gyvulių ir paukščių vardai, vietovardžiai, dangaus kūnų ir jų dalių vardai ir kt.); 2) vardynas.

Onomastikonas – angl. *onomasticon* – žodynas, aiškinantis tikrinius vardus.

Toponimas (vietovardis) – angl. *toponym, geographical name, place-name* – bet kurios gamtinės ar dirbtinės žemės paviršiaus vietos ar kitokio geografinio objekto tikrinis vardas.

Zoonimas – angl. *zoonym* – tikrinis bet kurio naminio, laukinio, laikomo zoologijos sode ar kitur, gyvūno vardas.

Literatūra

1. BŪTĖNAS. J. Pseudonimai, arba slapyvardžiai. Vilnius, 1981.
2. BUTKUS A. Lietuvių pravardės. Kaunas, 1995.
3. GAIVENIS V., KEINYS S. Kalbotyros terminų žodynas. Vilnius, 1990.
4. GUDAVIČIUS A. Etnolingvistika. Šiauliai, 2000.
5. JAKAITIENĖ E. Lietuvių kalbos leksikologija. Vilnius, 1980.
6. JURKŠTAS J. Vilniaus vietovardžiai. Vilnius. 1985.
7. GARLIAUSKAS A. Lietuviškos oikonimų lytys nelietuviškuose XVI–XIX a. šaltiniuose// Lietuvių kalbotyros klausimai (XL). 1998. P. 123–197.
8. GUDAVIČIUS A. Etnolingvistika. Šiauliai. 2000.
9. KABELKA J. Baltų filologijos įvadas. Vilnius, 1982.
10. KEINYS S. Svarbus toponimikos veikalas. – Kauno tiesa, 1974, rugsėjo 8. P. 4.
11. KRATILAS. Vilnius, 1966.
12. Lietuvių kalba. Vilnius, 1995.
13. Lietuvių kalbos enciklopedija. Vilnius, 1999.
14. Lietuvių senųjų asmenvardžių etimologijos. Čikaga. 1986.
15. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas Nr. 1R-415, 2008–10–29).
16. Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas. Vilnius, 1 d., 1974; 2 d., 1976.
17. Lietuvos vietovardžių žodynas. T. I. Vilnius, 2008.
18. Лингвистический этимологический словарь. Москва, 1990.
19. MACIEJAUSKIENĖ V., PUPKIS A. Skaudi netektis: [Nekrologas]. – Gimtoji kalba 5, 1995. P. 1–3.
20. MAŽIULIS V. Hidronimų tyrinėjimas. – Literatūra ir menas, 1971, rugpjūčio 21. P. 4.
21. PUPKIS A. Kalbos kultūros studijos. Vilnius. 2005.
22. REFORMATSKIS A. R. Kalbotyros įvadas. Vilnius, 1963.
23. SABALIAUSKAS A. Toponimija – žemės kalba: [respublikinių premijų laureatai: A. Vanagas už monografiją „Lietuvos TSR hidronimų daryba“ pristatytas Respublikinei premijai gauti]. – Literatūra ir menas, 1974, birželio 8. P. 11.
24. STUNDŽIA B. Vandenvardžių kilmę menant. – Gimtasis kraštas, 1981, gruodžio 31. P. 6.
25. VANAGAS A. Lietuvos TSR hidronimų daryba. Vilnius, 1970.

-
26. VANAGAS A. Lietuvių hidronimų semantika. – Lietuvių kalbotyros klausimai 21, 1981.
 27. VANAGAS A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. Vilnius, 1981.
 28. VANAGAS A. Mūsų vardai ir pavardės. Vilnius, 1982.
 29. VANAGAS A. Profesorius A. Salys ir pavardžių bei vietovardžių komisija//Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 34. Vilnius. 1994. P. 64–71.
 30. VANAGAS, A. (1973) Структурно-словообразовательный анализ названий гор Литвы. Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. A ser. 3(44).
 31. VITKAUSKAS V. Įspūdingas veikalas. – Gimtasis kraštas. 1970, lapkričio 12. P. 2.
 32. ZINKEVIČIUS Z. Rytų Lietuva praeityje ir dabar. Vilnius. 1993.
 33. ZINKEVIČIUS Z. Lietuvių asmenvardžiai. Vilnius. 2008.
 34. Лингвистический этимологический словарь. Москва, 1990.
 35. ПОДОЛСЬСКАЯ Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. Москва, 1988.
 36. СУПЕРАНСКАЯ А. В. Что такое топонимика? Москва, 1985.
 37. СУПЕРАНСКАЯ А. В. Общая теория имени собственного. Москва, 1973.

Mickienė Ilona, Bačiūnaitė-Lužinienė Lina. Onomastikos įžvalgos [Mokomoji metodinė knyga].
Elektroninis išteklius. Vilniaus universitetas, 2013. – 46 p.
ISBN 978-609-459-197-6

Mokomoji metodinė knyga skirta pristatyti tikrinius žodžius, aptarti pagrindinius terminus, supažindinti su žymiaisiais tyrėjais ir jų darbais. Čia pateikiamos tik pradinės žinios apie Lietuvos vietovardžius ir asmenvardžius, kuriuos turėtume laikyti didžiausiu ne tik kalbos, bet ir visos lietuvių tautos turtu.

Ilona Mickienė, Lina Bačiūnaitė-Lužinienė
ONOMASTIKOS ĮŽVALGOS
Mokomoji metodinė knyga
Elektroninis išteklius
Apimtis – 2,2 autoriniai lanko